

KAZAK TÜRKÇESİ AĞIZLARININ TASNİFİ ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ*

Emine ATMACA**

Geliş Tarihi: Mart, 2016

Kabul Tarihi: Haziran, 2016

Öz

Kazak Türkçesi ağızlarının fonetik, gramatik ve leksikolojik açıdan ilmi olarak incelenmesine SSCB Dönemi'nde başlanmıştır. Sovyet Bilimler Akademisinin Kazak Bölümü, 1937 yılında Almatı eyaletinin *Kegen*, *Narınkol*'a, Güney Kazakistan eyaletinin *Maktaaral* ilçesine ve *Karagandı* eyaletinin *Nura* ilçesine üç ayrı uzman ekip göndererek ağız incelemelerini başlatmıştır. Bu çalışmalar, 1939 yılında *Mangıstav*, *Torgay*'da, 1940 yılında *Sarısu*, *Aral*, *Orda*'da devam etmiş ve bu bölgelerden pek çok ağız malzemesi derlenmiştir. Derlenen bu ağız malzemeleri, 1953 yılından sonra *S. Amanjolov*, *J. Doskarayev*, *N. T. Savranbayev* ve *G. Musabayev* gibi Kazak diyalekti uzmanlarının Kazak diyalektini sınıflandırma çalışmalarına kaynaklık etmiştir.

Bu makalede, Kazak ağızlarını *S. Amanjolov*, a) *güney diyalekti* b) *batı diyalekti* ve c) *kuzeydoğu diyalekti* olarak üçe; *J. Doskarayev*, Kazak Türkçesinde iki büyük ağız grubunun varlığına işaret ederek a) *güneydoğu ağız grubu* b) *kuzeybatı ağız grubu* olarak ikiye; *N. T. Savranbayev* fonetik özelliklerine göre a) *Kazakistan'ın kuzeyindeki ve batı eyaletlerindeki /ş/, /d/ diyalektler grubu* b) *Kazakistan'ın güney ve güneydoğu eyaletlerindeki /ç/, /l/ diyalektler grubu* olmak üzere ikiye; *G. Musabayev*, a) *değişmeli ağız* b) *mahallî ağız* olmak üzere iki gruba ayırma nedenleri ve sınıflandırmada kullandıkları yöntemler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, diyalektoloji, lehçe, ağız, ruv, boy, jüz.

A REVIEW OF STUDIES ON THE CLASSIFICATION OF THE KAZAKH LANGUAGE DIALECTS

Abstract

Scientific study of grammar, phonetics and lexicography dialects of the Kazakh language began in the Soviet period. Kazakh SSR Academy of Sciences has begun conducting research on dialects, sending in 1937, three separate groups of specialists in the villages and Kegen, Narınkol Almaty region, Maktaaral district of South Kazakhstan region and Nura District Karagandı area. This work, continued in 1939 in Mangıstav and Torgay regions in 1940 in areas Sarısu, Aral and the Horde. In these areas it had collected a large amount of material, which after 1953 served as the source for the works of famous Kazakh dialectologists *S. Amanjolov*, *J. Doskarayev*, *N. T. Savranbayev* and *G. Musabayev* classification Kazakh dialectology.

* Bu makale, 30 Eylül-1 Ekim 2010 tarihlerinde Sakarya Üniversitesi ve TDK tarafından ortaklaşa düzenlenen *III. Uluslararası Ağız Çalıştayı*'nda sunulmuş bildirinin genişletilmesi sonucunda hazırlanmıştır.

Bu makale, *G. Kaliyev* ve *Ş. Sarıbayev*'in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili 1991 kitabının bazı bölümlerinin aktarılması sonucunda hazırlanmıştır. Aktarma yapılan yerler ve ilavelerde bulunulan kısımlar, dipnotta ve kaynakçada belirtilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eatmaca@akdeniz.edu.tr.

This article, S. Amanjolov identified three dialects: a) southern, b) west c) north east; J. Doskarayev, two dialects: a) southeastern b) northwestern; N. T. Savranbayev, divided the dialects of Kazakhstan on the basis of the phonetic into two groups: a) group of dialects /s/, /d/ in the north and west of Kazakhstan b) a group of dialects /ç /, /l/ in the southern and southeastern regions of Kazakistan; G. Musabayev also divided into two groups: a) changing the adverb, b) the local dialect. This article, describes the reasons for these dialects divisions and methods that guided the researchers in the development of classifications.

Keywords: Kazakh language, dialectology, dialect, accent, ruv, tribe, juz.

Ø. Giriş

Diyalektoloji (diyalektos-ağız, logos-bilim), Kazak Türkçesi dil biliminde lehçe ve ağızların araştırıldığı, genel dile özgü, ortak işaretlerden farklı özellikleri içerisinde barındıran sahanın adıdır (Kaliyev vd., 1991:4). Diyalektleri araştırmanın dil tarihini, dilin tarihi gelişme yollarını ve çağdaş dildeki kelimelerin eski söyleyiş ve biçimlerini öğrenmede büyük bir önemi vardır (Ahanov, 1965: 561).

Ağız, bir dilin özelliklerini taşıyan en küçük koldur. Ağız, mensubu bulunduğu kültür dili ile aynı dile bağlı lehçe konusunda ipuçlarına sahiptir. Bir dilin tarihteki gelişimi, diğer lehçe ve şivelerle mukayese imkânı verir. Edebî dilin beslenmesi ve geliştirilmesinde diyalektlerin oynadığı rol büyüktür. Bazen bir ağız ile mensubu bulunduğu kültür; yani edebî dil ile ağız arasında büyük farklılıklar ortaya çıkabilir. Kazak Türkçesindeki diyalektik özelliklerin kullanılmasında ve dağılımında farklılıklar vardır. Diyalektik özelliklerin dağılım bölgesi bir, iki ilçe veya bir köyü içine alsa da ağız özelliklerini gösteren *dil atlası* daha geniş bir alanı kapsar. Mesela; güneybatıda *mañday* ‘alın’, *tañday* ‘damak’ şeklinde kullanılan kelimeler, aynı anlamda kuzeydoğuda *mañlay* ve *tañlay* şeklindedir. Bunun gibi *kudağı* ‘dünür’ kelimesinin *kudağay* şeklinde kullanılmasının yalnız bir şehir ve ilçede değil *Aktöbe*, *Oral* ve *Guryev* gibi birkaç şehirde görülmesi de diyalektik bir değişikliktir (Kaliyev vd., 1991: 4-12).

Kazak dilbiliminde *nareçiye* (Kaliyev vd., 1991:4), *diyalekt* ve *govor* terimleri birbirine çok da uzak olmayan kavramlardır. Çünkü hepsinin temelinde *yemel dil* özellikleri bulunur. *Nareçiye* (~lehçe), *diyalekt* ve *govorları* da içine alan çok büyük bir bölgeyi kapsar. *Diyalekt* (~şive), daha küçük bölgeyi kapsar. *Govor* (~ağız) ise bir dilin diyalektik bölünmesindeki en küçük birimdir. Mesela; Kazakistan’da herhangi bir diyalekt, iki ya da üç vilayeti kapsarken *govor* bir vilayet, birkaç ilçe veya bir köyün ağızını kapsar. Kazak diyalektoloji çalışmalarında *govor* daha çok *köy ağızı* için kullanılan bir dil bilimi terimidir. *Govorlar*, daha büyük bölgesel birim *diyalekti*, diyalektler de *nareçiye*’yi oluşturur (Kaliyev vd., 1991: 4).

Diyalektolojinin oluşmasında *tarihin*, *etnolojinin* ve *etnografyanın* çok sıkı bir bağı vardır. Çünkü diyalektler ile diyalektik özellikler etnografik sembollere bağlıdır. Yerel halkın

âdetleri, gelenek ve görenekleri, varlıklar ile kavramların adlandırılması diyalektizmde az değildir. Diyalektik özellikler çok önemli etnografik sembollerle oluşur. Mesela; Kostanay vilayetinin Jangeldin ilçesinde *taymuyak* ‘tayın turnağı büyüklüğündeki altın’ kelimesinin edebî dilde bilinen anlamından başka *muz* (~buz) ‘buz oymak için kullanılan alet’ anlamında kullanılması gibi (Kaliyev vd., 1991: 6).

1. Kazak Türklerinin Etnik Yapısı

Dili, millet tarihinden ayırarak incelemek çok yanıltır. Her milletin eski soy ve tayfalar birliğinden ortaya çıktığını düşünürsek, daha evvel kullanılmış dili; yani eski soy, tayfa ve urukların ağızlarını detaylı analiz etmek gerekir. Kazak Türkçesinin kuruluşunda soyların birbirine bağlılığı yüzyıllar boyu korunmuş olsa da onların her birinin kendine has dil bilgileri yoktur. Bugünkü Kazak Türkçesinin yerel dil özelliklerinde görülen değişiklikleri belli bir tayfa ya da soya bağlamak yanlış bir düşüncedir. Bu durum, ağızları araştıranlar arasında fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her bir bakışın doğru ya da yanlış olduğunu tespit etmek için önce dili araştırılan Kazak halkının bir kısmının hangi soydan, tayfadan ortaya çıktığı ve tarihi bilgilere göre nereden geldiği, nasıl ortaya çıktığı, hem soy hem de tayfa adlarının ne anlama geldiği hakkında az da olsa bilgi vermek gerekir (Kaliyev vd., 1991: 15-20).

Kazak Türklerinin tarihi eski devirlerden başlasa da onlarla ilgili yazılmış eski eserler pek korunamamıştır. Fakat Kazak Türklerinin etnik yapı yönünden Kıpçak boyları topluluğuna giren kabilelerle ilgili oldukları bilinmektedir. Kazak Türklerinin oluşumuna giren boy ve boylar topluluğunun bir araya gelmeye başlaması Moğol istilasından önce olmuştur. Fakat bu Moğol istilası Deşti Kıpçak’taki boyların milletleşmesini yaklaşık iki asır geriletmiştir. Onlar, Altın Orda daha sonraki devirlerde *Özbek Ordası* ve *Nogay Ordası*’nın içinde yaşamışlardır. Ancak XV. yüzyılın başında Kazak Türkleri, Özbek, Nogay ve Karakalpak halkları gibi kendi bayrağını yükseltmiş ve bağımsız bir ülke olarak ayrılmışlardır. Etnik yapı yönünden Kazak Türkleri, Nogay, Karakalpak, Başkurt ve Özbek Türkleriyle çok yakından ilgilidir (Kaydarov vd., 2010: 173-174).

Karakalpak, Özbek ve Başkurt Türklerinin temelini, *Kıpçak*, *Kaınlı*, *Kırgız*, *Kıtay*, *Nayman Miñ*, *Kirey* (~*Kirayıt*), *Arğın*, *Tabın*, *Barın* (~*Bahrin*), *Maıgıt*, *Cağalbaylı*, *Alçın*, *Salcıyut*, *Calayır*, *Koırat* ve başka urukların müşterek unsurlarının oluşturduğu bilinmektedir (Sakhipova, 2007: 63).

Kazak Türklerini oluşturan üç jüzün oluşumunda *coğrafya* ve *tarih* etkili olmuştur. Üç jüzün yaşadığı bölgeler birbirinden değişik özellikler göstermektedir. Coğrafi etkenin yanı sıra tarih de jüz ayırımında etkili olmuştur. Kazakların ortaya çıktığı XV. yüzyılda Ulu jüz toprakları Moğolistan adıyla anılıyor ve *Moğol Hanlığı*

hâkimiyetinde bulunuyordu. Aynı şekilde Orta jüz toprakları eski *Ak Orda*, Kişi Jüz toprakları ise *Nogay Ordası* ve kısmen *Ak Orda* idaresindeydi. Bir diğer deyişle hâkim siyasi yapı boyların sınıflanmasında (~birleşmesinde ve ayrılmasında) etkili olmuştur. Ayrıca Kazak jüzleri, Rus sistemi uygulanmaya başlayana kadar toplumsal olduğu kadar siyasi bir kimliğe de sahip olmuştur¹.

Jüze bölünme, eski devirlerde coğrafi şartlarla ilgili olsa da daha sonraki Kazak hanlarının uzun zaman devam eden iktidar mücadelelerinin temelinde, iktidara sahip olma telaşına ve sosyal birtakım sebeplere dayanır (Kaydarov *vd.*, 2010: 174).

Bazı tarihçiler, Kazak Türklerinin XVIII. yüzyılda *Ulı Jüz*, *Orta Jüz*, *Kişi Jüz* olarak boy sistemlerini tasnif etmelerini, *üçe bölünmek* olarak açıklamaktadırlar. Ancak gerçekte bu tarihlerde *üç biy*, Kazakistan topraklarında dağınık olarak varlıklarını sürdüren Türk boylarını bu üç ana boyun etrafında toplamışlardır. Dolayısıyla burada bir bölünmeden değil aslında bir *birleşmeden* söz etmek mümkündür (Koç *vd.*, 2004: 3).

Kazak jüzlerini oluşturan boylar pek çok akraba kabilenin birleşmesiyle oluşmuştur. Kabileler ise yine kan bağıyla birbirine bağlı olan ve *ruv* (<< *urug*) adı verilen akraba ailelerden müteşekkildir. Aynı zamanda Kazak toplumsal ve siyasal yapısının en küçük birimini oluşturan ruvlar, *avıl* adı verilen göçebe köylerde yaşamaktadır. Devamlı hareket hâlinde olan bu avıllarda siyasi güç iki kişinin elindedir. İdari ve ekonomik işlerden sorumlu olan kişi *aksakal*, avıl halkı arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde yetkili kişi *biy*'dir. Aksakal ve biyelerin yetkisi, buldukları avıl ile sınırlıdır. Başka avılla ilgili meselelerde kesinlikle söz sahibi değildirler. Avılların birleşmesiyle boylar oluşur².

¹ İbrahim KALKAN, "Kazak Halkının Etnik Yapısının Oluşumu", Bu bilgi, (<http://nogai.blogspot.com/2009/01/kazak-halkinin-etnik-yapisinin-oluumu.html>) sitesinden alınmıştır (05.10.2010).

² İbrahim KALKAN, "Kazak Halkının Etnik Yapısının Oluşumu", Bu bilgi, (<http://nogai.blogspot.com/2009/01/kazak-halkinin-etnik-yapisinin-oluumu.html>) sitesinden alınmıştır (05.10.2010).

Kazak halkını oluşturan belli başlı boylar şöyledir³:

Ulu Jüz	Orta Jüz	Küçük Jüz		
		Älimüli (Alimoğlu)	Bayulı (Bayoğlu)	Jetiruv (Yedi Uruk)
Kaŋlı	Arğın	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Sirgeli	Kıpşak	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Jalayır	Nayman	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Sarıtüysin	Қоңıрат ⁴	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Şanışkılı	Kerey	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Istı	Uvaq	Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Şapıraştı		Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Oşaktı		Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Alban		Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Suvan		Älimüli	Bayulı	Jetiruv
Duvlat		Älimüli	Bayulı	Jetiruv

Bugün Kazakistan'da jüzlerin yaşadıkları yerler şöyledir: Ulu jüzün yerleşim alanı, Jongar Alatavin beldeleri, Balkaş Gölü'nün güney tarafı (~Yedisu) ve Çu şehrinin kuzey kıyılarından Sır-Derya havzasına kadar uzanan coğrafi mekândır. Orta jüzün yerleşim alanı, Tarbagatay sırtlarının güneyinden başlayarak Balkaş Gölü, Sarısu nehrinin baş tarafı Karatav dağları ve kuzeyde Güney Sibirya ovalarına kadar uzanan geniş topraklardır. Küçük jüzün yerleşim alanı ise güneyde Sır-Derya ve Üstürt vadileri ve Hazar Denizi'nin doğu kıyılarından başlayarak kuzeyde Jayık, Irgız, Embi, Tobol ve birçok küçük nehir ve göllerin vadilerini kapsamaktadır (Sakhipova, 2007: 183).

2. Kazak Türkçesi Ağız Çalışmaları

Kazak diyalekti alanındaki çalışmalar, genel olarak iki ana grupta ele alınabilir: a) *Ekim İhtilali'ne Kadar Yapılan Çalışmalar* b) *Sovyet Devri'nde Yapılan Çalışmalar*

2.1. Ekim İhtilali'ne⁵ Kadar Yapılan Çalışmalar⁶

Kazak diyalekti çalışmaları *Ekim İhtilali'nden* sonra başlamıştır. Hâlihazırda onun elli yıllık bir geçmişi vardır. Kazak diyalektolojisiyle ilgili meselelerin ele alınması ise 1930'lu yılların sonunda başlamıştır.

Kazak Türkçesinin fonetik, gramatik ve leksikolojik oluşumunun çok yönlü incelenmesine Sovyet zamanında başlanmış olmasına rağmen onun araştırılma tarihi İhtilal'den öncedir. Bu dönemde, Kazak Türkçesinin gramatik ve leksikolojisiyle ilgili çeşitli kitaplar

³ İbrahim KALKAN, "Kazak Halkının Etnik Yapısının Oluşumu", Kazak Türklerinin jüzleri ve boyları hakkındaki bilgi/ler (<http://nogai.blogspot.com/2009/01/kazak-halkinin-etnik-yapisinin-oluumu.html>) sitesinden alınmıştır (05.10.2010).

⁴ Amanjolov'un çalışmasında bu boy, *Қоңрат* olarak yazılmıştır (1954: 85).

⁵ Ekim Devrimi (Rusça: Октябрьская революция / Oktyabrskaya revolyutsiya), Çarlık Rusyası'nda Jülyen takvimi'ne göre 24 Ekim 1917'de (Miladi takvime göre 7 Kasım 1917) Petrograd'daki Kışlık Saray'ın Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin eline geçmesiyle başlayan ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasına yol açan olaylar dizisidir. Bu bilgi, http://tr.wikipedia.org/wiki/Ekim_Devrimi sitesinden alınmıştır (05.10.2010).

⁶ Bu bölüm, G. Galiyev, Ş. Sarıbayev'in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 125-129. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır.

hazırlanmıştır. Kazak Türkçesinin diyalektler ile ağızların incelenmesini ve İhtilal'den önceki durumunu ele alan özel çalışma/lar yoktur. Çünkü yerli ve yabancı Türkologlar, Kazak Türkçesindeki ağız özellikleriyle bizzat ilgilenmemişlerdir. Buna rağmen İhtilal'e kadar basılan ağız edebiyatı çalışmaları ile bu çalışmaların sözlüklerinde diyalektik özelliklerden kısa da olsa bahsedilmiştir. Kazak Türkçesinin gramer yapısı, belli ölçüde diyelektoloji çalışmalarını içermektedir. Kazak Türkçesi konulu bazı çalışmalar, *Kazak Türkçesinde diyalektik unsurlar var mıdır, yok mudur?* üzerinedir. Mesela; N. İ. İl'minskiy, *Materiyalı k İzuçenyu Kirgizskogo Nareçiya (~Kırgız Ağızlarını Öğrenmede Malzemeler)* adlı çalışmasında, batı bölgesindeki halk dilinde /e/ sesinin Arap, Fars kelimelerinde olmasını veya seyrek biçimde kullanılmasını örnek olarak vermiştir. Dilin ön tarafından çıkan, ince açık seslerin kelimenin ikinci ve üçüncü hecelerinde kullanılması özellikle güney ağızlarına has olması yapılan saha çalışmalarında da netlik kazanmıştır. İl'minskiy, bu çalışmasında /j/ sesinin kelimenin başında bazen yutulması bazen de /y/’ye dönüşmesine de yer vermiştir: *barıp atır* (~barıp jatrır), *bara yatrır* (~bara jatrır) ‘varıyor’, *so yerde* (~so jerde) ‘şu yerde’ (1861: 12) vb.

İl'minskiy, batıda yaşayan Kazak Türklerinin ağızında, “-ulı / -üli” ekleriyle geçmiş zaman sıfat-fiil fonksiyonlarının aynı olduğunu söylemiştir.

İl'minskiy, bu çalışmasında batıda yaşayan Kazak Türklerinin ağızına has başka kelimelere de yer vermiştir: *dırav* (ülken) ‘büyük’, *manat* (som) ‘para’, *mästemir* (kıksaç) ‘maşa, kıksaç’, *biziñ* (bizdiñ) ‘bizim’, *siziñ* (sizdiñ) ‘sizin’, *mızıluv* (sızıluv) ‘çizilmek’, *atanañ* (kedir-budır) ‘düz değil, eğri büğrü, engebeli’, *äşe* (endeşe) ‘öyle ise’, *sunar* (sonar) ‘ilk kar’, *erkeyu* (erkindev) ‘kendi istediği gibi olmak, kendinden emin olmak, kendini özgür hissetmek’, *sandalav* (sandaluv) ‘beyhude, boş boş dolaşmak’, *suvama* (ösekşi) ‘dedikoducu’ vb.

V. V. Radlov, Kazak Türkçesinin temelinde *bir yapının* olduğuna dikkat çekmiş ve diyalektik farklılıklara önem vermeyerek *Kırgız⁷ boylarının dilinde diyalektik unsur/lar yoktur* (1870: XVIII) demiştir. A. M. Pozdneev de akademik nauk⁸ Radlov’un düşüncesinden hareketle Kazak Türkçesinde diyalektik özellikler için *Kırgız sahrasının Ulan-Baytak geniş bozkırlarında Kırgız⁹ Kaysakları'nın dili, diyalektlere bölünmüyor* demiştir (Brokgayza, 1895: 105). M. Terent'yev, yazdığı gramerde genellikle *Kazakistan'ın güney bölgesindeki halk dilini belirleyen malzemeler* vardır (SPb., 1875) diyerek diyalektik değişimleri kabul etmiştir. Terent'yev, çalışmasının ön sözünde özellikle Türkistan Kazaklarının dilini temel aldığını ifade etmiştir. A.

⁷ “V. V. Radlov çalışmalarında Kırgız Türklerine “Kara Kırgız”, Kazak Türklerine ise “Kazak-Kırgız” veya “Kırgız” demektedir. Radlov, “Kara Kırgız” adının Kırgızlar için Türk komşuları tarafından onların bir hanı olmadığı ve asil bir soydan gelmedikleri için kullanıldığını ifade ettikten sonra Kırgızların kendilerine “Kırgız” dediklerini belirtir” (Temir 1994: 325; Aşçı 2009: 80).

⁸ Ordinaryüs Profesör.

⁹ A. M. Pozdneev de V. V. Radlov gibi “Kırgız” diyerek “Kazak Türklerini” kastetmektedir.

Starçevskiy, 1878 yılında basılan kitabında Kazakistan'ın batı ağızlarına ait aşağıdaki kelimelere yer vermiştir: *aduv // atuv* (mäsi) 'üzerine ayakkabı giyilen kısa konçlu, hafif ve yumuşak bir tür ayakkabı, mest', *äşe* (endeşe) 'öyle ise', *bostañ* (bostañdık) 'bağımsızlık, serbestlik, özgürlük', *mästemir* (kıskaş) 'maşa, kıskaç' vb (SPb., 1878). N. F. Katanov, V. V. Katarinskiy Grameri'nin el yazmasına bakarken Tarbagatay ilçesinde (yani; Doğu Kazakistan) /ç/ ve /dj/ sürtünmeli ünsüzlerin (~affrikatlarının) söylendiğini tespit etmiştir. Ayrıca Tarbagatay ilçesinde sonradan yapılan saha çalışmaları malzemelerinde de Katanov'un tespitleriyle karşılaşmıştır.

P. M. Melioranskiy, önceden *Kazak Türkçesinde diyalekt ve ağızlara bölünme yoktur* (1984: 3) demesine rağmen, sonra Katarinskiy'in morfolojisine *eleştiri makalesinde* önceki Orenburg bölgesinde Kazak, Başkurt ve Tatar Türkçeleri karışmasından doğan ağızların olduğunu kabul etmiştir. Melioranskiy, yazısının devamında bu bölge için ayrıca "*Bir Türkolog için çok ilginç bir araştırma yeridir*" demiştir. Çünkü bu bölgede Tatar, Başkurt ve Kırgız karışımından oluşan bu halkta bu üç ağızdan başka az da olsa başka türlü değişmeli ağızlarla da karşılaşmıştır. Orenburg bölgesindeki Kırgızların diliyle onların Batı Sibiry'a'daki akrabalarının diline bakıldığında biraz değişiklikler görülür. İşte bu sebepten ne İl'minskiy'in *Materialları*'nda ne de Melioranskiy'in *Kazak-Kırgız Tiliniñ Kıskaşa Grammatikası*'nda (~Kazak-Kırgız Türkçelerinin Kısa Grameri) bu durum belirtilmemiştir. Bu ağza, iki üç Kırgız Türkçesine ait yapının girdiği göze çarpar. Kırgız Türkçesine de bu yapıların Tatar Türkçesi yazı dilinden girmesi kuvvetle muhtemeldir: Mesela; *keleşağ, berejağ vb.* (Melioranskiy (Rets.) (Katarinskiy, 1897-1898: 363-364).

Melioranskiy, fiillerin "**-jağ**" ekiyle yapılan biçiminin Kazakistan'ın batı ağız bölgesinde günümüzde de kullanıldığını söyler. Katarinskiy, Kazak Türkçesinde bazı fonetik farklılıklar tespit etmiştir. O, yapmış olduğu derleme çalışmalarında *jüz* denilen kelimenin bazen *düz* olarak söylendiğini tespit etmiştir (1898: 25-38). Tokaş Bokin'in Sözlüğü'nde¹⁰ güney bölge ağızlarında kullanılan *tuma* (bulaktıñ közi, kaynar) 'yerden çıkan su kaynağı, bulak' *taña* (tayınşa) 'dana', *bul* (mata, mal) 'yünden veya pamuk veya başka şeylerden dokunan kumaş', *kañçı* (kañşı) 'kamçı, kırbaç', *maylay* (mañday) 'alın', *sım* (matadan tigilgen şalbar) 'yünden, pamuk veya başka şeylerden dokunan kumaştan yapılmış şalvar' vb. kelimeler yer alır.

Sonuç olarak İhtilal'e kadar Kazak Türkçesindeki ağız özellikleri ile onun ağızlara ayrılıp ayrılmaması konusundaki düşünceler iki temel gruba ayrılır: a) *Radlov, Melioranskiy (önceki durumda), Pozdneyev* Kazak Türkçesinin ağızlara ayrılmasını kabul etmezler; b) *İl'minskiy, Katanov, Melioranskiy (sonraki durumda)* ve *Terent'yev* Kazak Türkçesinin her

¹⁰ Tokaş Bokin, *Russko-Kirgizskiy Slovar* (~Rusça-Kırgızca Sözlük), 1913.

yerde aynı konuşulmadığını ve kendine has birtakım diyalektik özellikleri olduğunu kabul ederler.

Yabancı Türkologların aksine Kazak Türkçesinde “yerel dil özellikleri” terimini ilk defa kullanan ve hatta bu konuyla ilgili ilk bilimsel makale yazan *J. Aymavitulu*'dur. Aymavitulu, bu makalesinde hem Kazakistandaki yerel dil özellikleri hem de Kazak ağızlarının tarihi, siyasi ve toplumsal nedenleri üzerinde durmuştur (Sakhipova, 2007: 156-157).

İhtilal'den önce bazı araştırmacıların (*A. Vasiliyev, N. N. Pantusov, Ş. Vălihonov, A. A. Divayev, İ. V. Aniçkov, İ. Laptev vb.*) eserlerinde ağız edebiyatıyla ilgili çok güzel malzemeler vardır. Bugün bu malzemeler üzerinde yerli ve yabancı Türkologlar tarafından herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.2. Sovyet Devri'nde Yapılan Çalışmalar¹¹

Kazak Türkçesi ağızlarının fonetik, gramatik ve leksikolojik açıdan ciddi olarak incelenmesine SSCB döneminde başlanmıştır. Sovyet Bilimler Akademisinin Kazak bölümü, 1937 yılında Almatı vilayetinin *Kegen Narınkol*'a, Güney Kazakistan vilayetinin *Maktaaral* ilçesine, *Karagandı* vilayetinin *Nura* ilçesine üç ayrı uzman ekip göndererek ağız incelemelerini başlatmıştır. Bu çalışmalar, 1939 yılında *Mangıstav, Torgay*'da, 1940 yılında *Sarısu, Aral, Orda*'da devam etmiş ve bu bölgelerden pek çok ağız malzemesi derlenmiştir. Derlenmiş bu ağız malzemeleri, 1953 yılından sonra *S. Amanjolov, J. Doskarayev, N. T. Savranbayev ve G. Musabayev* gibi Kazak diyalekti uzmanlarının Kazak diyalektini sınıflandırma çalışmalarına kaynaklık etmiştir.

Kazakistan'da 1953 yılında SSRO akademisi kurulmuştur. Bu tarihten günümüze kadar Kazakistan'ın her ilçesine saha araştırmacıları gönderilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında dahi bu derleme ve araştırma inceleme çalışmaları devam etmiştir. 1943'te akademinin bazı bilim adamları *Tülkibas, Juvalı ve Taldıkorgan* ilçelerinden malzeme toplamışlardır. 1944 yılında *Doskarayev, Oñtüstik Diyalektisiniñ Keybir Mäseleleri (~Güney Diyalektinin Bazı Problemleri)* adlı doktora tezini hazırlamıştır. Savaşın sonraki yıllarda dil malzemelerinin toplanmasında artış olmuştur. Daha evvel derleme yapılmamış bölgelere saha araştırmacıları gönderilmiştir. Günümüzde, Kazakistan'ın güney ve batıdaki ilçelerinde ağız araştırmalarının tamamlandığını söyleyebiliriz. Ancak merkez (~ortalık) ve doğu ilçeleri son zamanlarda araştırılmaya başlanmıştır. Bu bölgeye, merkezine ve kuzey ilçelerine birkaç kez saha çalışması için uzman ekip gönderilmiştir.

¹¹ Bu bölüm, G. Kaliyev, Ş. Sarıbayev'in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 129-142. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır.

Kazak ağızlarının derlenmesinde, 1945'te SSRO Bilimler Akademisinin Kazak şubesinin dil ve edebiyat bölümünde Kazak dilinin tarihini ve diyalektini araştıran ayrı bir bölüm kurulmasının önemi büyüktür. Bugün bu bölüm, ülkedeki bütün diyalektoloji araştırmalarını yürütmektedir. Ayrıca bu bölüm, 1956'da "Kazak dilindeki diyalektik özelliklerin yer aldığı ilk fasikülü" yayınlamıştır. 1959'da bu fasiküllere başkalarını da ekleyerek yeniden yayınlamıştır.

Kazak diyalekti, Kazak Dil Bilimi'nde sonradan inşa edilen ve incelenen alanlardan biridir (Sakhipova, 2007: 156). Bu geç araştırma ve inceleme beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. Bu problemlerin başında, daha evvel de belirtildiği gibi Kazak Türkçesinde *diyalekt var mı, yok mu olduğu konusudur*. Kazak Türkçesinin eskiden diyalektsiz bir Türkçe olduğu veya diyalektlerin XV. yüzyılda milletin dili oluşmaya başladığı zaman kaybolduğu şeklinde iki görüş vardır:

1) İhtilal'den önceki bazı Türkologların (Radlov, Melioranskiy, Pozdneev) Kazak Türkçesinin diyalektsiz bir dil olduğunu düşünceleri, 2) Hayvancılıkla ilgili olarak Kazak halkının göçebe bir hayat sürmesi. Fakat bu iki düşünce de bize göre Kazak Türkçesinde *diyalekt yoktur düşüncesinin* kesinlikle bir delili olamaz. Çünkü İhtilal'e kadar yerli ve yabancı Türkologların hiçbiri Kazak Türkçesindeki diyalektler üzerinde ciddi olarak çalışmamışlardır. Kazak Türkçesi ve ağız edebiyatı üzerinde araştırma yapanlar, çalışmalarında İhtilal'den önce birçok malzemeyi miras olarak bırakmışlardır. Milli ağız edebiyatının birçoğu basılmış ve Kazak Türkçesinin gramerleri ve sözlükleri yazılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus Türkolojisi, Türk lehçelerini araştırmada önemli çalışmalara imza atmıştır. Buna rağmen Türk lehçelerinin açıklanamayan tarafları da az değildir. Çoğu Türk lehçelerinin İhtilal'e kadar ayrı bir Türkçe olduğu bilinmemiş sadece ağız seviyesinde ele almıştır. Melioranskiy, önceki yazılarında Kazak Türkçesinin diyalekti olmadığını ileri sürmüştür. Ancak Kazak Türkçesinin yalnız bazı bölgelerine has özelliklerini görünce sonraki yazılarında diyalektin var olduğunu söylemiştir. İkinci olarak Kazak halkı, sadece hayvancılığı meslek edinmiş ve bir yerde daimi olarak yerleşmeyip göçebe bir yaşamı tercih etmiştir. Bu durumlar, bu Türkçenin diyalektik özelliklerinin ortadan kalkmasının nedeni olamaz. İhtilal'e kadar Kazakistan'da toprağın kişinin mülkü olduğu ve bir uruğun belli bir toprağın sahibi olduğu da unutulmamalıdır. Uruk içindeki zenginler, bu özelleşmiş yazlık ve kışlıklara konup göçmüşlerdir. Ayrıca Kazak Türkleri içinde bu göçebe düzen çok katı bir biçimde korunmuştur. Bu düzeni bozan komşu kabilelerle kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Kazak halkının yaşamı, hayvana ve hayvanını otlatacak toprağa bağlıdır. Bu yaşam tarzı, M. Ävezov'un *Abay Yolu (~Abay Joli)* romanında da çok güzel işlenmiştir.

Ekim İhtilali'ne kadar yüzyıllarca Kazak halkı toprağına kolayca yerleşmiş ve hiçbir engelle karşılaşmadan hayvanlarını otlatmıştır. O zamanlarda uruk içinde bir karışmadan/kaynaşmadan söz edemeyiz. Urukların birbiri arasında ilişki ise yok denecek kadar azdır. S. Mukanov ile E. Ismaylov o dönemi şöyle anlatır: “Göçebe halk ile otlaklar hakkında katı yasalar, halkın serbestçe birbirine gidip gelmesine engeldi. İhtilal'e kadar Kazakistan'da yolların kötü olması ve toprakların çok geniş olması, kabileleri birbirlerine yakınlaştırmamış aksine birbirinden daha da uzaklaştırmıştır. Bu durumu, Kazak diyalekti konusunda araştırma yapanlar dikkate almalıdır”.

1953'te Kazak Dil bilimi adına SSCB Bilim Akademisi Dilbilim Enstitüsü tarafından birkaç kez *eleştiri bildirisi* yayınlanmıştır. Bu enstitünün Türk Lehçeleri Bölümü Kazak Dil biliminin araştırılması hakkında şunları söylemiştir: Bu zamana kadar *yapılan yanlışların ikinci temel nedeni, Kazak Türkçesindeki diyalektlerin yok sayılması gösterilebilir*. 1953 yılının mayıs ayında Moskova'da SSCB dilbilim âlimleri, bu problemi yine gündeme getirmiştir. Heyet, Kazak Türkçesindeki diyalektlerde ağızların araştırılma seviyesinin yetersizliği üzerinde durmuştur. Ayrıca Kazak Türklerinin millet dili ve edebî dilinin oluşmasında belli bir diyalektin başlıca rolü üstlendiğinden söz bahsetmiştir.

Kazak diyalekti tarihinde, 1937'den 1950'nin ortasına kadar yapılan araştırmaların özel bir yeri vardır. Çünkü bu yıllarda, Kazak Dil biliminin bir alanı olarak diyalektoloji biliminin temeli atılmıştır. Kazak diyalekti özel bir ders olarak yükseköğrenim kurumlarında okutulmaya başlanmıştır.

Doskarayev, 1955 yılında *Kazak Tiliniñ Jergilikli Ereşelikleri (Leksikoloji) (~Kazak Türkçesinin Mahallî Özellikleri (Söz varlığı))* adında diyalektoloji sözlüğünü tamamlamıştır. Amanjolov, *Voprosı Diyalektoloji i İstori Kazahskogo Yazıka (~Kazak Dili Diyalektoloji ve Tarihi Meseleleri)* adında geniş bir monografi çalışmasını 1959 yılında Almatı'da yayınlamıştır.

1953 yılından itibaren Kazak diyalektinin önemli isimleri halk ağızları üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1954 yılında G. Kaliyev, *Aral Ağzı'nı*, 1960 yılında S. Omarbekov, *Mangıstav Ağzı'nı*, 1963 yılında O. Nakısbekov *Şuv Ağzı'nı*, 1964 yılında E. Bayjolov *Kostanay Oblısındaki Kazak Türklerinin Diyalekti'ni*, E. Nurmagambetov 1965 yılında *Türkmenistan'daki Kazak Türklerinin Diyalekti'ni*, N. Junisov 1965 yılında *Karakalpak SSR'indeki Kazak Türklerinin Diyalekti'ni*, E. Böribayev, 1966 yılında *Orda Kazak Türklerinin Diyalekt Özellikleri'ni*, T. Aydarov, 1967 yılında *Özbek SSR'inin Tamdı Avdanındaki Kazak Türklerinin Diyalekti'ni*, Yu. Ebduveliyev, 1967 yılında *Kazak Türkçesi Taşkent Ağzının Fonetik-Gramatik Özellikleri'ni*, Ş. Bektırov, 1968 yılında *Kızılorda Ağzı'nı*, B. Beketov, 1969

yılında *Karakalpakistanın Güneyindeki Kazak Türklerinin Diyalekt Özellikleri*'ni, A. Tasimov, 1975 yılında *Edil Boyındaki Kazak Türklerinin Diyalekt Özellikleri*'ni tespit etmiştir.

1953 yılından bu yana derlenen ağız malzemeleri, Amanjolov, Doskarayev, Savranbayev ve Musabayev gibi ünlü Kazak diyalekti uzmanlarının Kazak diyalektini sınıflandırma çalışmalarına kaynaklık etmiştir.

1) S. Amanjolov'un Tasnifi¹²

Amanjolov¹³, Kazak Türkçesindeki diyalektlerin ortaya çıkması ve kalıplaşmasının sebebinin tarihi Kazak bölgesindeki önceki boy birlikleriyle jüzlerin arasındaki münasebete bağlar. Amanjolov'a göre yapılacak bir diyalektik araştırmada doğrudan milletin ağzına inilmelidir. Bu şekilde yapılan bir çalışmayla hem daha evvel kökeni tespit edilemeyen kelimelerin kökenine ulaşılır hem de arkaik pekçok kelimeyi tespit etmek kolaylaşır.

Amanjolov, derlenmiş ağız malzemelerinden hareketle Kazak Türkçesini üç farklı diyalekte ayırmıştır:

a) Güney diyalekti: *Almatı, Janbıl, Güney Kazakistan şehirleri ve Taldıkorgan ve Kızılorda'nın bazı güney ilçeleri.*

b) Batı diyalekti: *Batı Kazakistan, Aktöbe şehri ve Kızılorda'nın güney bölgesi, Kostanay'ın bazı batıdaki ilçeleri.*

c) Kuzeydoğu diyalekti: *Akmola, Pavlodar, Semey, Doğu Kazakistan, Kökşetav, Karagandı, Kuzey Kazakistan'ın bazı bölgeleri ve Kostanay ile Taldıkorgan vilayetinin bazı ilçelerini kapsar.*

Amanjolov, Ekim İhtilali'nden önce yayınlanmış edebî dil malzemeleri ile diyalektlerin arasında belli farklılıkların olduğunu da tespit etmiştir. Mesela; *Azamatlarım meniñ martlarım, bõri tonlı ~ kartlarım* (192. sayfada), *aytasızlar ma?* (354. sayfada), *kõzniñ* (144. sayfada), *elni* (374. sayfada), *jigitlik* (380. sayfada), *andan* (355. sayfada) vb. Tatar Türkçesine benzer örneklerdir.

¹² Bu bölüm, G. Kaliyev, Ş. Sarıbayev'in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 142-154. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır.

¹³ S. Amanjolov, *Voprosı Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıkı (~Kazak Türkçesinin Tarihi ve Diyalektoloji Meseleleri)*, Çast' I. Alma-Ata: 1959.

S. Amanjolov, 1903 yılında Doğu Kazakistan vilayeti Ulan ilçesinin Eginsuv köyünde doğdu. 1958 yılında Almatı'da öldü. Kazak Türklerinin en önemli dilbilimcisidir. 1916 yılında Gatongarağay'da Rus-Kazak okulunu bitirdikten sonra Üst Kemen şehrinde 2 yıllık yüksek eğitim görmüştür. Maddi durumunun kötü olması nedeniyle eğitimini yarıda bırakmıştır. 1920 yılında Semey şehrinde üç aylık öğretmenlik kurslarına devam etmiştir. Lisans eğitimini 1926 yılında Taşkent'te Orta Asya Devlet Üniversitesinde Pedagoji Fakültesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlamıştır. Abay Devlet Pedagoji Üniversitesinde 30 yıl çalışmış ve bu sürede Kazak Türkçesiyle ilgili kitap ve makaleler yazmıştır. 1948'te Amanjolov, *Kazak Diyalektinin Temel Problemleri* adlı doçentlik tezini hazırlamıştır. Bu bilgi, [http://kk.wikipedia.org/w/index.php?title=sitesinden alınmıştır](http://kk.wikipedia.org/w/index.php?title=sitesinden%20alınmıştır) (20.10.2010).

Kazak Türkçesinin Kuzeydoğu Diyalekti: S. Amanjolov, Kazak Türkçesinin kuzeybatı diyalektine *Kerey, Nayman, Arğın, Koñırat* ve *Kıpçak boylarını* dâhil etmiştir. Bu boylar, önceki dönemde Ertis, Esil, Tobol, Torgay nehir boyunu, Altay Tarbagatay'ın uçsuz bucaksız bölgelerini mekân tutmuşlardır. Onlar, güneyde Ulu jüz boylarıyla, batıda Küçük jüz boyları ve Tatar, Başkurt Türkleriyle, kuzeyde Altaylar, Barabin ve Tobol Tatar Türkleriyle, doğuda Moğol, Çin ve Uygur Türkleriyle komşudur.

Amanjolov, kuzeydoğu diyalektinin Kazak Türklerinin edebî dilinin temelinde yatan diyalekt olduğunu düşünür.

a) Fonetik Özellikler

/ş/ ile /ç/ sesinin yer değiştirmesi: şakpak-çakpak 'çakmak', şübere-çübere 'kumaş', köpşilik-köpçilik 'çoğunluk', kamşı-kamçı 'kamçı', çiki-şiki 'pişmemiş', anşı-änçi 'güzel şarkı söyleyen kimse' vb.

/l/ ile /d/ sesinin yer değiştirmesi: birli-jarım-birdi-jarım 'bir iki, birkaç', zorlık-zordık 'zorluk, adaletsizlik, gaddarlık', urlık-urdık 'hırsızlık' vb.

/a/ ile /ä/ sesinin yer değiştirmesi: mazmun-mäzmun 'konu, özet, ehemmiyet', kapelimde-käpelimde 'ansızın, beklenmeyen anda' vb.

/e/ ile /ä/ sesinin yer değiştirmesi: sebep-säbep 'sebepe', lezde-läzde 'hemen hiç gecikmeden', kese-käse 'çay içilebilen fincan' vb.

/d/ ile /t/ sesinin yer değiştirmesi: ädeyi-äteyi 'mahsus, kasten, maksatlı bilerek', durıs-turıs 'doğru' vb.

Kelime başındaki /j/ biçiminde sert söylenen sesin /dj/ sesine değişmesi: joķ-djoķ 'yok', jigit, djigit 'erkek arkadaşı' vb.

Kelime başındaki geniz-diş /n/ sesinin yutulduğu görülür: nemese-emese 'veya ya da', neken-sayaķ 'bazen, ara sıra', eken-sayaķ 'yalnız' vb.

/l/ ile /i/ sesinin yer değiştirmesi: pisüv-pısuв 'pişmek' vb.

/l/ ile /a/ sesinin yer değiştirmesi: siaķtı (~siyaķtı)-sıyıkıtı 'benzer' değişimleri bazı doğudaki köylerde görülür.

b) Gramatik Özellikleri

Zarf-fiil ekinin maksat ifade eden türüne göre “-ğalı / -geli” ekinin “-ğayı / -geyi” biçiminde söylenmesi: *Ol bargayı otur, ol ketkeyi otur* vb.

+key / +gey yapım ekleri vasıtasıyla yapılan kelimelere sıkça rastlanır: *köbinekey* ‘çoğunlukla, ekseri’, (*jol*)-*jönekey* ‘üstünkörü’, *käzekey* ‘kolsuz yelek (bayan)’, *södegey* ‘kahraman’ vb.

+lık / +lik, +lar / +ler, +lı / +li, +lav / +lev, +la / +le eklerindeki /l/ sesinin /d/ sesine değişmesi: *korlık-kordık* ‘1. Eziyet, baskı, zulüm 2. Ar, namus, ayıp’, *olar-odar* ‘onlar’, *biyeler-biyeder* ‘kısraklar’, *jasavlı üy-jasavdı üy* ‘eşyalı ev’, *zorlav-zordav* ‘1. Zorlamak, zor kullanmak 2. Tecavüz etmek’, *baylar-baydar* ‘varlıklılar, zenginler’.

Bağlaç fonksiyonunda olan kelimelerin kullanımında bazı hususlar vardır: *şeyin* ‘-e kadar’ bağlacı *şekti* biçiminde, *turmak* ‘o şöyle dursun, o bir yana, bırak’ ve *tügil* ‘o bir tarafa, o bir yana’ bağlaçlarının *turğoy* ve *turğay* biçiminde söylenmesi.

Kalayşa ‘nasılsa’, *bılayşa* ‘böylece’, *solayşa* ‘şöylece’, *kıyda* ‘nerde’ gibi soru kelimelerinin *kalayşan* ‘nasılsa’, *solayşan* ‘şöylece’, *kıyğa* ‘nerde’ olarak söylenmesi.

c) Leksikolojik Özellikler

Anlamın birden fazla kelimeyle değil de tek bir kelimeyle sağlanması: *ayıldan keliv* - avıl- şılap (kıdırıp) *keliv* ‘gezmek, dolaşmak, hava almak’, *aqzuv* // *aqzon*-ak şıt ‘üzerine baskı ile yapılmış beyaz şekiller bulunan pamuklu kumaş, basma’, *askere*-öte, *asa* ‘çok, pek çok, son derece’, *bormı*-burşak, jüregi ‘burçak’, *dübirayaq*-erte *tuvğan töl* ‘ertesi gün doğan hayvan yavrusu’, *jambıl*-ülken *korğan* ‘sur, kule’, *joyan*-zor ‘1. Kocaman, iri büyük 2. Güçlü, kuvvetli’, *jumşıl*-uyımşıl ‘uyumlu’, *küläpärä*-äsem, bürük ‘güzel, zarif, görkemli’, *kilet*-koyma ‘koyun gibi, koyuna benzer’, *kıldav*-özen, *say boyımen tömen jüröv* ‘nehir yolundan aşağıya yürümek’, *poştabay tarı*- tarınıñ türü ‘darı çeşidi’, *tonavlı*-dävletti, *avqattı* ‘zengin, devletli, varlıklı’, *toñ-toñav*-at ton, sıylık ‘atın rengi’, *urttı adam*-katal, *beti adam* ‘katı yüzlü, acımasız adam’, *çerbek*-ülken ara ‘büyük, iri’, *çüy*-ağaş *kada* ‘ağaçtan yapılmış bardak’, *şiki köje*-biday köje ‘buğdaydan yapılmış çorba’, *şülen*-mırza ‘elindeki her şeyi başkasına dağıtan, cömert, eli açık kimse’, *şıkar*-sırt-tıs ‘dış’ vb.

Kostanay vilayetinde tespit edilen diyalektik özellikler şöyledir¹⁴:

a) Fonetik Özellikler

/u/ ile /o/ sesinin yer değiştirmesi: *uyatsız-oyatsız* ‘utanmaz’ vb.

/ş/ ile /j/ sesinin yer değiştirmesi: *birşuv-bırjuv* ‘çok terlemek’ vb.

¹⁴ J. Doskarayev, G. Musabayev, *Kazak Tiliniñ Jergiliktı Ereşelikleri* (1951: 91-99). A. Bayjolv, *Yazıkoviye Osobennosti Kazahov (~Kazakların Dil Özellikleri)*, Kustanayskoy Oblıstı Avtopef. Kand. Diss., 1964.

/ü/ ile /ö/ sesinin yer değiştirmesi: müştik-möştik (Batı diyalektinin bir özelliği) ‘pipo, ağızlık’ vb.

/p/ ile /b/ sesinin yer değiştirmesi: payda-bayda ‘fayda’, taba-tapa ‘tava’ vb.

/j/ ile /y/ sesinin yer değiştirmesi: bul jağ-bul yağ ‘bu taraf’, bul jer-bul yer ‘bu yer’ (Güney diyalektinin bir özelliği) vb.

/s/ ile /ř/ sesinin yer değiştirmesi: uğsas-uğşaş ‘benzer’, tışkarı-tuşkarı ‘dışarı’, tekser-tekşer- ‘kontrol etmek, denemek’ (Güney diyalektinin bir özelliği) vb.

b) Gramatik Özellikler

+dama / +lama ekleri vasıtasıyla yapılan ve edebî dilde karşılaşılmayan kelimeler vardır: *juldzdama*-kalendar ‘takvim’, *navrızdama*-(navrız köje) ‘Nevruz aşı’, *jıluvlama*-kaşkalaktav ‘yardım toplama’ vb.

+la / +le ekleri vasıtasıyla yapılan ve edebî dilde karşılaşılmayan kelimeler vardır: *masalav*-masa kuv ‘sivrisinekten korunmak’, *ęazıktav*-baylav ‘kazık çakmak, bağlamak’, *kertelev*-kada kağıp, şarpak tokuv ‘(evi) çitle çevirmek’ vb.

+şık / +şik ekleri vasıtasıyla yapılan ve edebî dilde karşılaşılmayan kelimeler vardır: *özeņřik*-özeņniņ ‘küçük nehir’, *şaraşık*-kişkene şara ‘küçük kap’, *dükeņřik*-satuvşı ‘satıcı’ vb.

Fiillerin gelecek zamanı -şak eki ile yapılır: *baraşak*-*koyaşak*. Mesela: *Ol erteņ baraşak* ‘O yarın varacak’ vb.

Sıfat-fiilin önceki geçmiş zamanı -mış / -miř ekleriyle yapılır: *aytulmış söz* ‘söylenmiş söz’, *tıņdalmıř närke* ‘dinlenilmiş şey’, *saylamış orın* (*saylangan orın*) ‘seçilmiş yer’ vb.

Barar-*barmasım*, *baratın*-*barmaytınım* yerine *barar*-*joğım*, *barım*-*joğım* yapısının kullanılması: *meniņ ol jağka barım*-*joğım belgisiz* ‘benim o tarafta varlığım yokluğum belirsiz’; *seniņ onda barar*-*joęıņ belgisiz* ‘senin onda varlığın yokluğun belirsiz’ vb.

c) Leksikolojik Özellikler

analık til-ana tili ‘ana dili’, *ara*-orman ‘orman’, *bavırtak*-bavırjip ‘atın göğüs tarafına çekilen ip’, *dabil jol*-daņıl jol ‘ana yol’, *dolaņ*-epsiz ‘beceriksiz, sakar’, *döket*-ötpeytin ülken pışağ, *eksimdev*- ekilenüv, *ensek*-epti ‘1. Yatkın, eğilimli, meyilli, becerikli 2. Uyanık, kurnaz’, *maņdayęıř*-mandayęa tartatın oramal ‘alna örtülen bez’, *moyınşa*-řarf, bökebay ‘atki’, *ospadarsız*-tärtipsiz ‘kaba, nezaketsiz olmayan, kabadayı olmayan’, *ötkerme*-jüzik, *sakına*‘yüzük’, *tuvısı jartı*-naşar tuvgan ‘çaresiz doğan’, *utışturuv*-şağışturuv ‘kızıştırmak, birini

diğerine kötölemek', *üy kisi* (sirek)-üy iyesisiniğ äyeli 'ev sahibinin eşi', *şagar-siriñke* 'kiprit', *şettevik-semişke* 'çekirdek', *şomit-şokpıt* 'yamalı, yırtık pırtık' vb.

Yukarıda Kazakistan'ın kuzeybatı ve doğu ilçelerindeki diyalektolojik saha araştırmaları sonucunda derlenen malzemelerden bazıları örnek olarak verilmiştir. Bu örnekler, bizzat Kazak halkının kendine has söyleyiş özelliklerine göre verilmiştir.

Kazak Türkçesinin Güney Diyalekti: S. Amanjolov, Kazak Türkçesinin güney diyalektine *Üysin, Kañlı, Duvlat* ve *Jalayır* boy gruplarının dilini dâhil etmiştir. Bu gruplar, önceki zamanlardan başlayıp Jetisuv, Siri-derya ve Alatav; yani şimdiki Almatı, Taldıkorgan, Jambıl, Güney Kazakistan ve Kızılorda vilayetini mekân tutmuştur. Onlar doğuda Sincan, Uygur Türkleriyle kuzeydoğuda Nayman, Kerey, Koñırat boylarıyla kuzeybatıda Alşın boylar grubu, güneyde Özbek ve Kırgız Türkleriyle sınır komşusudur. Moğol saldırılarına kadar XVI. yüzyılda Kazak halkına katılan bu boy, 'Ulu Jüz'dür. Güney diyalektinin oluşmasında, büyük jüze giren boyların her birisinin tabî-tarihi sebeplerle ilişkisi ve başka boylarla ilişkisi de etkilidir. Mesela; bu boyların kuzeyinde Balkaş Gölü, Betrak bozkırları, kuzeybatısında Ulan-Baytak bozkırları, Kızılkum ve Aral Denizi vardır. Ayrıca bu diyalektlerin oluşmasında Uygur ve Kırgız halklarının dili de etkilidir. Büyük jüzün XVII-XIX. yüzyılda Hokand, Hive hanlıklarının egemenliğı altında kalmasıyla Özbek Türkçesinin etkisinden de söz edilebilir.

Güney Diyalektinin Temel Fonetik Özellikleri

/s/ ile /ş/ sesinin yer değıştirmesi: *mısıq-muşıq* 'kedi', *esek-eşek* 'eşek', *maşqara* 'maskara, utanmaz' vb.

/ş/ ile /ç/ sesinin yer değıştirmesi: *şurqırav-çurqırav* '(at) kişnemek', *şana-çana* 'kızak', *şege-çege* 'çivi, iki şeyi birbirine tutturmak için çakılan ucu sivri nesne', *şüberek-çüberek* 'kumaş' vb. Bu fonetik değışim, Kazakistan'ın doğu ilçelerinde de görülür.

/d/ ile /l/ sesinin yer değıştirmesi: *teñdik-teñlik* 'denklik, eşitlik, müsavat', *mañday-mañlay* 'alın', *añdamav-añlamav* 'anlamak' vb.

/b/ ile /p/ sesinin yer değıştirmesi: *bolat-polat* 'polat', *bitiröv-pitiröv* 'bitirmek, tamamlamak', *beynet-peynet* 'azap, meşakkat', *bakır-pakır* 'bakır', *bayqav-payqav* 'müsabaka, yarış' vb.

/ñ/ ile /n/ sesinin yer değıştirmesi: *erteñ-erten* 'yarın, gelecek gün', *öleñ-ölen* 'şarkı', *köbeñ-köben* 'etlenen, semiz hâle gelen', *kañ-kañın* 'gelin olacak kıza verilen para, armağan, uzunluk' vb.

/m/ ile /p/ sesinin yer değiştirmesi: maņay-*paņay* ‘alın’, maķta-*paxta* ‘pamuk’, meşpent-*peşpent* ‘bir yelek çeşidi’ *vb.*

/k/ ile /g/ sesinin yer değiştirmesi: kũriř-*gũriř* ‘1. Pirinç 2. Pilav’, kũġ-*gũġ* ‘bũyũk baş hayvan derisinden yapılan iyi işlenmemiş deri’ *vb.* Bu fonetik değişim, Gũney diyalektine Oğuz Tũrkçesinin etkisidir.

/p/, /b/ ve /v/ sesinin yer değiştirmesi: *kebis-keviş* ‘ayakkabı’, *kũpir-kevir* ‘kũfir’, *şılapşın-şılavşın* // *şılevjin* ‘leğen’ *vb.*

/j/ ile /y/ sesinin yer değiştirmesi: *o jaķ - o yaķ* ‘o taraf’, *bu jaķ - bu yaķ* ‘bu taraf’, *o (l) ol jerde-o yerde* ‘o yerde’ *vb.*

/s/ ile /t/ sesinin yer değiştirmesi: *tũgesũv-tũgetiv* ‘tamamlamak, bitirmek’, *ķısuu-ķıtuv* ‘ķıstırma, sıkıştırma’, *řırķattanuv-řırķastanuv* ‘hastalanma, hasta olma’, *turpat-surpat* ‘gũrũnũř, biçim, tip’ *vb.*

/a/ ile /ã/ sesinin yer değiştirmesi: *ķattı-kãtti* ‘sert, katı’, *ķayıp-kãytip* kerisinşe ‘geri dũnme’, *ãyel-ãyal* ‘kadın’, *edãvir-adãvir* ‘epeyce, bir hayli’ *vb.*

Gũney Diyalektinin Temel Gramatik Özellikleri

a) Fiilin teklik II. şahıs emir kipi, **-ġın / -ġin, -ķın / -ķin, ŋ / -iņ** ekleri vasıtasıyla yapılır: *suuıřġın* (*suuış-* 1. Çıkarmak 2. Koparmak, çekmek), *aytķın* (*ayt-*), *kelġin* (*kel-*), *barıņ* (*bar-*), *kũriņ* (*kũr-*) *vb.*

b) Emir kipinin I. çokluk şahıs **-lı / -li** ekleri vasıtasıyla yapılır: *baralı-barayıķ* ‘varalım’, *keleli-keleyik* ‘gelelim’ *vb.*

c) İstek kipi, **bar/ joķ** kelimeleri vasıtasıyla yapılır: *barġım bar-barġım keledi*, *barġım joķ-barġım kelmeydi* *vb.*

ç) İstek kipinin kısalımış biçimi vardır: *barsa ketti-barsa iyiġi edi* ‘varsa iyi idi’, *kelse ketti-kelse iyiġi edi* ‘gelse iyi idi’ *vb.*

d) Vasıta hãl ekinin **+mũnan / +bũnan / +pũnan** biçimlerinde kullanılması: *atpũnan keliv-atpen keliv* ‘atla gelmek’, *poyızbũnan baruv-poyızbũnan baruv* ‘trenle gitmek’ *vb.*

e) Hãl ekleri birbiri yerine kullanılır (~fonksiyon Ődũnçlemesi): *muġalimge oķıdım* ‘oğretmene okudum’ - *muġalimmen oķıdım* ‘oğretmenle okudum’, *arıřķa turamın-arışta turamın* ‘uzakta dururum’ *vb.*

Güney Diyalektinin Temel Leksikolojik Özellikleri

Amanjolov, güney diyalektindeki leksikolojik özellikleri yirmi bölüme ayırmıştır. Amanjolov, verdiği dil malzemelerinde güney diyalekti ile edebî dil leksikolojisi arasındaki farklılıklara değinmiştir. Güney diyalektinin leksikolojik özelliklerinde, halkın dil varlığı vardır. Tespit edilen kelimelerin çoğu edebî dilde de vardır. Ancak güney diyalektinde, eski dönemlerden kalmış kelimeler de tespit edilmiştir. Kazak Türkçesindeki leksikolojinin tarihi yönden incelenmesinde bu kelimelerin büyük bir önemi vardır.

Güney diyalektinin edebî dille mukayesesinde ve oluşumunda bazı farklılıklar vardır.

Güney diyalektindeki leksikolojik özelliklerin hepsini vermek mümkün olmadığından aşağıda bazı önemli örnekler verilebilmiştir: *ataş-poyız* ‘tren’, *avkat-tamaq*, *jumis* ‘yemek, aş, yiyecek’ *äteşker-äteşki-* kışkaş ‘maşa, kışkaç’, *ätivber-abıroy* ‘hürmet, saygı, itibar, şöret’, *bakıvat-kuvattı* ‘mübarek, kutlu’, *bigiz-biz* ‘biz’, *bilik // pilik-bilte* ‘1. Hâkimiyet, üstünlük, idare, iktidar 2. Hüküm’, *bitpe-jazba* ‘yazı’, *dava-taba tabadan*, ‘içinde ekmek pişirilen kap, tava’, *daqıl-närse* ‘nesne, eşya, şey’, *darbaza-kapka* ‘dış kapı, avlu kapısı’, *darın-jarşı* ‘yetenek, istidat, kabiliyet’, *datkoy-ösekşi* ‘dedikoducu, gıybetçi, kovcu’, *däs oramal-kol oramal* ‘1. Havlu, el bezi 2. Başörtüsü, eşarp’, *dezmal-ütik* ‘ütü’, *dembelşe-eki puttık kap* ‘iki kaba eşit olan ağırlık ölçüsü’, *duval-kabırğa* ‘duvar’, *dür-şeber*, *maman* ‘usta, mahir’, *dit-oy*, *arman* ‘hayal, arzu, emel, ülkü, maksat’, *ege-ıye* ‘sahip, iye, malik’, *eger-er* ‘eğer’, *elkezer-eleviş* ‘elek’, *ergenek-kiyiz üydin ağaş esigi* ‘keçeden yapılmış evin ağaç kapısı’, *jemelek-şasbav* ‘saç bağı, toka’, *jozı-alasa üstel* ‘masa’, *juvaldız-teben ine* ‘çuvaldız’, *zämbil // zembil-näselke* ‘sedye’, *zänği // zengı-baskış*, *satı* ‘merdiven’, *zeren-tostağan* ‘tahta kâse’, *zilmendey-zildey* ‘çok ağır, gülle gibi’, *kättä-zor*, *ülken* ‘zor’, *kepser-süzgi* *temir* ‘süzgeç demiri’, *kevirt-kükirt* ‘kükürt’, *keviş-kebis* ‘ayakkabı’, *kam-işki* ‘içki’, *legen-tabak* ‘tabak’, *muqım-tipti*, *mülde* ‘hiç, tamamen, kesinlikle, asla’, *muttayım-küy*, *ötirikşi* ‘yalancı’, *muttık-aramza* ‘zâlim, hilekâr, kötü niyetli’, *nam-at*, *esim* ‘isim’, *nam-dımkııl*, *ılğal* ‘nemli, ıslak, rutubetli’, *nanbay-ülken*, *zor* ‘kocaman, iri, büyük’, *öten-turaq*, *meken* ‘durulacak yer, mekân’, *paya-sabaq* ‘ders’, *parboz // parvaz-üy* *töbesine* *salatın ağaş* ‘evin tepesine konulan ağaç’, *peşene-manday*, *baqıt*, ‘alın’, *tağa-nağaşı* ‘akrabalar anne tarafı’, *tıkarı-negizinde* ‘temelinde, aslında’, *vaktılı-vaktında* ‘vaktinde’, *şaka-jüye*, *ret* ‘düzen, sıra’, *şıptaxana-bilet* *satatın orın* ‘bilet satılan yer’ vb.

Kazak Türkçesinin Batı Diyalekti

Amanjolov, sınıflandırmasında Kazak Türkçesinin Batı diyalektini, *Alışın boylar grubunun* diline ait olduğunu düşünür. Bu boylar, önceden “Aral, Kaspiy Alkabin, Jayık” Or nehrinin civarında yaşamıştır. Şimdiki yönetimin sınıflandırmasında Batı diyalekti “Oral,

Guryev, Mañküstav, Aktöbe” vilayetinin bütün ilçelerini kapsar. Alşın boylar birliğinin güneyinde Kazak Türkçesinin güney diyalekti ve Karakalpak Türkleri, güney batısında Türkmen Türkleri, kuzeybatısında Tatar Türkleri, Nogay Türkleri, kuzeydoğu diyalekti ve Başkurt Türkleriyle sınır komşusudur. Alşın boylar birliği, kendi içinde bir bütün değildir. Yani; bu birlik, *Alimulı* (Alimoğlu) (*6 ata*), *Bayulı* (Bayoğlu) (*12 ata*), *Jetirüv* (Yedi Uruk) (*7 ata*) adındaki üç boyun birleşmesinden oluşmuştur. Alşınlar önceki zamanlarda Kazak boylarından ayrılmıştır. Onlar, XVII. yüzyılın başına kadar Nogay ordasının hâkimiyetinde olan Kazak jüzlerine en son katılmıştır. Bu durum, Kazak Türklerinin anlatıldığı tarihi kitaplarda ele alınmıştır. Onların bu boy dilleri bir yerli diyalekt olarak kalıplaşmıştır. Kazak Türkçesinin Batı diyalektinin oluşmasında Tatar ve Başkurt Türkçelerinin de etkisi vardır. Bugün batı diyalekti, Kazakistanın geniş bir bölgesinde konuşulmaktadır.

Batı diyalektinin fonetik, gramatik ve leksikolojik özellikleri şöyledir:

Batı Diyalektinin Temel Fonetik Özellikleri

/ş/ ile /s/ sesinin yer değiştirmesi: şeker-*seker* ‘şeker’, keleşek-*keleşek* // *keleşak* ‘gelecek, istikbal’, şoqayu-*soqayu*, şujık-*süjık* ‘sucuk’ vb.

/ş/ ile /j/ sesinin yer değiştirmesi: keleşek-*keleşak* ‘gelecek, istikbal’, bereşek-*bereşak* ‘verecek, borç’, şaŋ-*şuŋ-jan-jun* ‘varil, fiç’ vb.

/d/ ile /b/ sesinin yer değiştirmesi: dodalav-*bodalav* ‘(yarışı) tamamlamak’, jedeğabil-*jebeğabil* ‘tez, acele acele’ vb.

/d/ ile /j/ sesinin yer değiştirmesi: domalav-*jumalav* ‘yuvarlanmak’ vb.

/n/ ile /y/ sesinin yer değiştirmesi: *ķayda* surav esimdigi *ķanda* bolıp aytıladı vb.

/o/ ile /u/ sesinin yer değiştirmesi: sorakı-*surakı* ‘yakışksızca, görgüsüzce’, domalav-*jumalav* ‘yuvarlanmak’, sonar-*sunar* ‘ilk kar’, şoynaķ-*şuynaķ* ‘topal, aksak’, *ķoldanuv-ķuldanuv* ‘kullanmak, istifade etmek’, şoşķa-*şuşķa* ‘domuz, hınzır, akılsız, cahil’ vb.

/ö/ ile /ü/ sesinin yer değiştirmesi: ögey-*ügey* ‘üvey’, möñirev-*müñirev* ‘böğürme’, dönen-*dünen* ‘dört yaşındaki aygır’, nöserlev-*nüserlev* ‘(yağmur) sağanak sağanak bardaktan boşanırcasına yağmak’ vb.

/e/ ile /i/ sesinin yer değiştirmesi: bãyge-*bãygi* ‘1. At yarışı 2. Ödül’, ereges-*eregis* ‘kavga, çekişme, sorun’, kelin-*keşik-kekin-keşek* ‘genç bayanlar, gelinler’, kesertke-*kesirtke* ‘kertenkele’ vb.

/l/ ile /a/ sesinin yer değiştirmesi: *kağırlı-kağarlı* ‘1. Yılmaz, dayanıklı 2. Güçlü, kuvvetli’, *aykıra-aykara* ‘çapraz, uzunlamasına değil, çaprazlamasına’ vb.

/a/ ile /u/ sesinin yer değiştirmesi: *bolar-bolur* ‘olur’, *maşaakat-muşaakat* ‘meşakkat’, *amaz-az-muz* ‘biraz’ vb.

Batı Diyalektinin Temel Gramatik Özellikleri

Şahıs zamirlerinin 1. ve 2. şahıslarına eklenen aitlik ekleri kısa biçimdedir: *Biziñ-bizdiñ* ‘bizim’, *siziñ-sizdiñ* ‘sizin’. Bu zamirlerin iyelik eklerinde de farklılıklar vardır: *Bizikiler* ‘bizimkiler’-*bizderdiki* ‘bizlerdeki’, *sizikiler* ‘sizinkiler’, *sizderdiki* ‘sizlerdeki’ vb.

Bazı işaret zamirlerinde farklı şahıslarla karşılaşılmıştır: *Anavısı-anası* ‘şu’, *mınavısı-minası* ‘bu’, *anav* ‘şu, o’ vb.

Geçmiş zamanın “-uvlı / -uvli” ekleriyle yapılan örnekleri vardır: *Baruvlı-bardı*, *kelüvli-keldi* vb.

Çoğu fiilin fiziki yapısında da bazı değişiklikler vardır: *Bitkerüv-bitirüv*, *jetkerüv-jetkizüv* ‘1. Bir yerden başka bir yere götürmek, ulaştırmak 2. Söylemek, bildirmek 3. Tutturmak 4. Herkese yetecek şekilde bölüp dağıtmak’ vb.

Edebî dilde dönüşlülük yapılmayan bazı kelimelerde “-in / -in / -n” ekleri vasıtasıyla dönüşlülük yapıldığı tespit edilmiştir: *Okınuv-okuv* / *şığınuv-şığuv* / *bolınuv-boluv* vb.

İkilemelerin yapılışındaki hususlar ise şöyledir: a) Bazı ikilemelerde eski biçimler korunmuştur: *tüye-tege* ‘deve’, *tüye-müye* ‘deve’, *koştı-koymaşı* ‘çoban’, *koştı-koğan* ‘çoban’, *siyır-sıbir* ‘fısıltı, fısıldamak’ b) Çoğu ikilemelerin ikinci hecesi edebî dilde /m/ sesi ile başlarken batı diyalektinde /p/ sesi ile başlar: *at-pat* ‘ad, isim’, *at-mat* ‘ad, isim’, *üy-püy* ‘ev’, *üy-müy* ‘ev’, *kisi-pisi* ‘kişi’, *kisi-misi* ‘kişi, insan’, *jigit-pigit* ‘yiğit’, *jigit-migit* ‘yiğit’, *umar-jumar* ‘üstüste, gelişigüzel, yığılarak’ c) Diyaleklerde edebî dilde olmayan ikilemeler de vardır: *Ersen-kaşsan* ‘ileriye geriye’, *ersili-kaşsılı* ‘ileri geri, karmakarışık, öteye beriye’, *eñkuv-eñküv* ‘eğri büğrü, yüksek alçak, çukurlu tepeli yer’, *kaşkıl-kaşkıl* ‘çabuk çabuk’ vb.

“+ay” ekinin bazen yönelme hâl eki “+ka” fonksiyonunda kullanılması: *(on bir) jasay kelgende-jaska kelgende* ‘on bir yaşına gelince’ vb.

Batı Diyalektinin Temel Leksikolojik Özellikleri

Amanjolov, batı diyalektinin leksikolojik özelliklerini on dokuz bölüme ayırmış ve batı diyalakti ve edebî leksikoloji arasındaki farklılıklara değinmiştir. Mesela; Amanjolov,

çalışmasında Kazak halkının tamamı çiftçiliği meslek edinmesine rağmen özellikle *deveyle* ilgili kelimelere yer vermiştir.

Verilen bu kelimelerin arasında eski dönemlerden kalma kelimelerle karşılaşılmıştır. Genel olarak batı diyalektinin leksikolojik özelliklerine bakıldığında yerli halk dilinin var oluşuyla yakından ilgili olduğu görülür. Batı diyalektine ait leksikolojinin genel özelliklerini yansıtan örneklerin bazıları şunlardır: *adalaş*-tuvışkan ‘1. Akraba kimseler 2. Kardeş ülkeler 3. “Kardeş, arkadaş!” anlamında kullanılan seslenme veya hitap sözü’, *aylaq*-keme toktaytın jer ‘beklenen yer’, *alka*-kulp, temir kürek ‘demir kürek’, *bostan*-bostandık ‘bağımsızlık, serbestlik, özgürlük’, *böteke*-bötege ‘kursak’, *buyday*-biday ‘buğday’, *büyde*-buyda ‘devenin ya da öküzün burnundan geçirilen 2-3 metre uzunluğundaki ip’, *dalbay*-kün öphey, masa şakpav üşin kiyetin bas kiyim ‘insanın yüzünü rüzgâr ve tozdan koruyan özel şapka’, *dañ*-dañk ‘şöhret, nam, şan, unvan, ün’, *duvlığa*-nar örkeşiniñ biyik kırı ‘miğfer, tolga’, *dügin beriv*-ölgen adamdı jüz kün ötken soñ eske tüsirüv ‘ölen bir adamın yüz gün geçtikten sonra hatırlanması’, *dırav*-ülken ‘büyük’, *ergejeyli*-ergejeli ‘kurallı, kaideli’, *jalt*-nayzağay ‘yıldırım, şimşek’, *jandık*-usak mal ‘küçükbaş hayvan’, *jarı*-jartısı ‘yarısı’, *jarın*-keler jil ‘gelecek yıl’, *jedel*-ereges ‘âcil, acele, ivedi’, *jolay*-jolşıbay ‘yol üstü’, *zımkuym*-zım-ziya ‘bir iz bırakmadan, bir iz bırakmaksızın’, *zımstan*-avır kıs ‘şiddetli kış’, *keyinji*-kenje ‘1. En küçük (çocuk) 2. Geç doğan (hayvan)’, *közgeldek*-tostağan ‘tahta kâse’, *köpşik*-jastık ‘yastık’, *körim*-jaman ‘belâ, kötülük’, *kübirtkeyli*-kübirtke ‘dolama et, yaran, yarmaca’, *kümpi*-küpi ‘yayık’, *kibit*-düken ‘dükkân’, *karğın*-tasıp ‘1. Patırtı, kütürtü, gürültü 2. Kaba, nezaketsiz kişi’, *kızalaq*-11-12 jasar kız bala ‘11-12 yaşlarında kız çocuk’, *mäş*-mäsi ‘üzerine ayakkabı giyilen kısa konçlu, hafif ve yumuşak bir tür ayakkabı, mest’, *moysapat*-döreki ‘kaba, kabaca, edepsiz’, *nobayı*-tügel, bəri ‘hepsi, herkes, bütünü’, *oynarqi*-oynaqi ‘oynak, hareketli’, *ötpek*-pisken nan ‘pişmiş ekmek’, *rabayda*-anda-sanda ‘ara sıra’, *süy*-üsmal-küyisti mal ‘geviş getiren hayvan’, *tuyanaday*-tap-tuynaktay ‘muntazam, düzenli, tertipli’, *ürlik*-mätke, arqalık ‘1. Giriş 2. İskambilde ‘kız’, *şalt*-jıldam ‘sıratlı, hızlı, tez, çabuk’, *şandoz*-äsem, kerbez ‘güzel, zarif, görkemli’, *şarqat*-jibek şalı ‘ipek şal’, *ıza*-dımkııl, ısız jer ‘nemli, ıslak yer’, *ilki*-ävelgi, alğaşqi ‘önceki’, *injal*-etke salatın juqa nan ‘ete koyulan ince ekmek’ vb.

Batı diyalektinde birleşik kelimeler, deyimler ve özlü sözler de tespit edilmiştir: *adal zat joq*- mal joq ‘varlıklı kişi yok’, *aq köz*-dañgoy ‘kendini beğenmiş, övünge’, *albarlı boluv*-äbiger boluv ‘telaşlı olmak’, *aman ördiñiz be?*- aman sav turdınız ba? ‘sağ, salim misiniz?’, *avılına at jaylaytın kisi*, avılına qonaq tüsetin kisi ‘köyüne misafir gelen kişi’, *avız jarmağan*, üyretilmegen ‘öğretilmeyen’, *ayaqtay baruv*-öz ayağımen baruv ‘kendi ayağıyla varmak’, *ayaq üstinde jüriv*-kepilde jüriv ‘ayak üstünde yürümek’, *baz keşiv*-küder üziv ‘vaz geçmek’,

baranı kaşuv- üreyi kaşuv ‘panik içinde kaçmak’, *bedeline sıymav*-bedeline satılmav ‘bedeline satılmamak’, *beti ak ayran tartuv*-öñi kuvkıl tartuv ‘yüzü bembeyaz olmak’, *davasın tüsirüv*-davasın tabuv ‘çaresini bulmak’, *jaduv berüv*-jadılav ‘büyülemek, sihirlemek’, *jan sozuv*-jantalasuv, *jar gazet*-qabırğa gazet ‘duvar gazetesi’, *jayavğa saluv*-jayav tastav ‘yaya kalmak’, *jüzin kamav*- betin bürkev ‘yüzünü asmak’, *jılav aytuv*-davis aytuv ‘ses çıkarmak’, *jırında joq*-jadımda joq, *közinen jas timev*-közinen jas dolmalav ‘gözünden yaş dinmiyor’, *köñili bitüv*-köñili toluv ‘gönlü dolmak’, *kün bayuv*-kün batuv ‘güneş batmak’, *qadam uruv*-qadam basuv ‘ayak basmak’, *qulağım joq*-malım joq ‘malım, mülküm yok’, *läpay taptırmav*-qonis taptırmav ‘ikamet edilecek yer bulamamak’, *muradı muñ boluv*-muratına jetüv ‘muradına ermek’, *nos berüv*-sögis berüv ‘hatasını göstermek’, *pışayman boluv*-tüsinbey añıruv ‘anlamadan yüksek sesle bağırarak’, *sıbay kelüv*-salt kelüv ‘tek başına gelmek’, *sıp-sıpan etüv*-tük qaldırmav ‘tüy bırakmamak’, *sırt közinen tanıtuv*-sırtınan tanıtuv ‘dış görünüşünden tanımak’ vb.

2) J. Doskarayev’in Tasnifi¹⁵

Doskarayev¹⁶, Kazak Türkçesini iki büyük ağız grubuna ayırmıştır:

a) Güneydoğu ağız grubu: Bu gruba, *Güney Kazakistan, Jambıl, Almatı* vilayeti, *Toldıkorgan* şehrinin güneybatı ilçeleri (*Toldıkorgan, Kirov, Koratal vb.*) ve Kızılorda’nın güneydoğu ilçeleri girer.

b) Kuzeybatı ağız grubu: Bu gruba, *Batı Kazakistan, Guryev, Aktöbe, Kostanay, Karagandı, Tselinograd, Pavlador, Kuzey Kazakistan* şehirleriyle *Kızılorda* vilayetinin batı ilçelerindeki (*Kazal, Aral vb.*) ve Semey vilayetinin kuzeybatı şehirleri girer.

Bu ağızlar arasındaki farklılıklar ise şöyledir:

Fonetik Yönden

1) Güneydoğu ağızlarında bazı kelimelerde fonetik değişimin görülmesi: /ä/ ile /a/ seslerinin yer değiştirmesi: *mäzmun*-*mazmun* ‘konu, özet, ehemmiyet’, *qäytedi*-*qaytedi* ‘geri döndü’, *qäriya*-*qariya* ‘ihtiyar, yaşlı’ vb.

¹⁵ Bu bölüm, G. Kaliyev, Ş. Sarıbayev’in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 154-159. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır.

¹⁶ J. Doskarayev, *Nekotorıye Vaprosı Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka (~Kazak Dilinin Tarihi ve Diyalektolojisinin Bazı Meseleleri)*, Vaprosı Yazıkoznaniya, No 2, 1954.

J. Doskarayev, Kazak Türkçesinin diyalekt sözlüğünü hazırlamıştır. *Kazak Tiliniñ Jergilikli Ereşelikleri (Leksika) (~Kazak Dilinin Özellikleri (Sözvarlığı))*, Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası, Almatı, 1955. Diyalekt sözlükleri, yazı dilinin söz varlığı dışında kalan; ancak edebî dilin yerel parçaları sayılan diyalekt veya ağızlara ait söz ve söz gruplarını içerir. Diyalekt sözlüğü, tarihi gelişme yollarını ve o dile özgü kuralları aydınlattığı için çok önemlidir. Ayrıca edebî dilin bünyesinde yer alan diyalektlere ait çeşitli fonetik, morfolojik, leksik özellikleri karşılaştırmak, dilin tarihi gelişmesini de açıklamaya yardımcı olur (K. Ahanov, *Til Biliminin Negizderi*, Almatı 2002, s. 255).

2) Kuzeybatı ağızlarında düz-geniş seslerin söyleneceği yerde güneydoğuda yuvarlak-geniş seslerin söylenmesi: *kebe-köbe* '(I) 1. Tırnak çevresindeki et, 2. Bir şeyin kenarı, ucu (II) Bahadırların giydiği zırh', *inemi-ünemi* 'hep, devamlı, her zaman', *kevirt-kükirt* 'kükürt' vb.

3) Kuzeybatı ağızlarında /ş/ li söylenilen kelimenin güneydoğuda /ç/ li söylenmesi: *çeşe-şeşe* 'anne, yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü olarak kullanılan ifade', *çal-şal* 'ihtiyar, yaşlı adam', *çabın-şabın* 'çayır', *añçi-änşi* 'şarkıcı, türkücü', *malçı-malşı* 'çoban' vb.

4) Kuzeybatı ağızlarında bazı kelimelerde /l/ ve /a/ seslerinin birbiri yerine söylenmesi: *sayaz-sayız* 'derin değil', *aykara-aykıra* 'çapraz, uzunlamasına değil, çaprazlamasına', *arkalı-arkılı* 'eliyle, vasıtasıyla', *apı-tapı* 'üzülmek, şaşımak, sıkılmak' vb.

5) Kuzeybatı ağızlarında /d/ li söylenilen kelimelerin güneydoğu ağızlarında /l/ li söylenmesi: *tañlay-tañday* 'damak', *tıñlav-tıñdav* 'dinleme, kulak verme', *teñlik-teñdik* 'denklik, eşitlik, müsavat' vb.

6) Kuzeybatı ağızlarında #j/ li söylenilen kelimeler güneydoğu ağızlarında #dj/ li söylenmesi: *djigit-jigit* 'erkek sevgili', *djok-jok* 'yok', *djer-jer* 'yer' vb.

7) Kuzeybatı ağızlarında #b/ li söylenilen kelimelerin güneydoğuda #p/ li söylenmesi: *peynet-beyinet* 'meşakkat, zorluk', *pida-bida* 'canını vermek, feda etmek' vb.

8) Güneydoğu ağızlarında /n/ ve /ñ/ seslerin yer değiştirmesi: *kalın-kalıñ* 'gelin olacak kıza verilen para, armağan, uzunluk', *köben-köbeñ* 'etlenen, semiz hâle gelen', *bizdin-bizdiñ* 'bizim', *ölen-öleñ* 'şarkı' vb.

9) Güneydoğu ağızlarında /s/ ve /ş/ seslerinin sık sık birbiri yerine geçmesi: *turmuş-turmıs* 'vaziyet, hâl, durum', *eşek-esek* 'eşek', *tışkırı-tışkırı* 'dışarı' vb.

10) Kuzeybatı ağızlarında bazı kelimelerde /j/ ve /ş/ seslerinin yer değiştirmesi ve bu fonetik değişimin güneydoğu ağızlarında da görülmesi: *bilşıraç- biljıraç* '1. Çamur, balçık 2. Boş, anlamsız, söz, lâf' vb.

11) Kuzeybatı ağızlarında bazı kelimelerde /d/ sesinin /t/ sesine değişmesi: *deñiz-teñiz* 'deniz', *duz-tuz* 'tuz', *dizgin-tizgin* 'tizgin', *diyirmen-tiyirmen* 'değirmen' vb.

Güneydoğu ağızlarında /ç/, /dj/ seslerinin kullanılması, /b/ nin /m/ ye değişmesi: (*bunı-munı* 'bunu', *bunşa-munşa*); ve /ğ/, /k/ seslerinin korunması: (*urıg-uruv* '1. Embriyon, oğulcuk 2. Tohum', *şabık- şabuv* 'giysinın etek tarafına konulan ek', *jamak-jamav* 'yama', *sılağ-sılav* 'bir yapının duvarlarına sıva vurma, sıvama', *joğırmaқта-juvırmaқта* 'yuğurmakta') vb. fonetik özellikler, güneydoğu ağızlarının güneybatı ağızlarına göre eski dil unsurlarını saklandığının bir ispatıdır.

Leksikolojik Yönden

I. Kazakistan'ın güney ilçelerinde kullanılan kelimelerin bazıları kuzey ilçelerinde de görülür:

1) *kepe* (jer, üy) 'kulübe, barınak, baraka', *tese* (ketpen) '1. Çapa 2. Keskinliğini kaybetmiş, kör bıçak', *ağa* (aşa) 'yaşça büyük olan', *kış* (kirpiş) 'tuğla, kerpiç', *eger* (er) 'eğer, şayet', *peşene* (mañday) 'alın', *sım* (şalbar) 'şalvar', *sıpıra* (teriden istelgen dastarқан) 'deriden yapılmış sofa' *moyınturıq* (moyınağas) 'omuza alınıp iki ucuna yük asılan sırtık, çiğindirik, saka sırtığı', *miyat* (jaqtavşı, kostavşı) 'destekleyici, taraf tutan', *şar* (bidaydın şöp aralas qaldığı) 'buğdayın çöp arasında kalması' *käşek // köşek* (saban) 'pulluk, saban', *kirlen* (degen) 'düşünülen, hedeflenen', *şämbe // sämbe* (şama, sama) 'demlenmiş çaydan kalan artık', *kosuv, çegüv* (şegüv, jegüv) 'çekmek', *şurқан saluv* (älek saluv vb.) 'boşuna çabalamak', köbe 'erken doğmuş kuzu', köpeş 'geç doğmuş kuzu', *şoteke* (şöp suvirğış) 'çöp karıştırıcı', *eleviş* (güneyde elkezer) 'elek', *käkpır* (ojav) 'kepçe, maşraba', kegey (döngeliktiñ şabağı) 'tekerliğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubuklardan her biri', *körım* (burada oñdı 'olumlu, doğru, iyi pozitif' anlamında güneyde *jaman* 'a) Kötü, fena b) Sevimsiz, hoş olmayan c) Çok fazla, aşırı'), *bul* (mata) 'kumaş', *şekeyin* (şeyin) '-e kadar' vb.

2) Kuzeybatı ağızlarında karşılaşılan kelimeler: *äke* '1. Baba 2. En büyüğü, en güzeli', *tañuv* 'tanımak', *sak* (sav), *saviğuv* 'iyileşmek, sıhhatine kavuşmak', *surav // sorav* 'sual, soru' vb. Bu anlam, Türk dilinin VIII. yüzyıldan kalma yazma eserlerinde de vardır. Bunlar güneydoğu ağızlarında başka anlamda kullanılır: *äka-bala* 'çocuk', *muzdav-tañuv* 'tanımak', *sakayuv-saviğuv* 'büyüme, alışmak', *surav-başkaruv* 'idare etmek, yönetmek' anlamlarındadır.

3) Bazı nesnelere adlarında değişimler vardır. Yani; aynı nesnenin farklı biçimde adlandırılması gibi. Güneydoğu ilçelerindeki *tana* 'iki yaşını doldurmamış inek yavrusu düve', *jaydağ* 'derin olmayan', *qora* 'ahır, ağıl, avlu', *urpağ* 'unun elendikten sonra elek üstünde kalan kabuk kırıntıları, kepek', *doli* 'sağanak, yoğun yağış', *även* 'ezgi, şarkı bestesi, nağme, melodi', *tirşilikke baruv* 'ömür, hayat sürmek', *kos aydav* 'birlikte kullanmak', *çanda // şanda* 'ara sıra' vb. kuzeybatı ilçelerinde *tayınşa*, *qotan*, *kebek*, *burşaq*, *än*, *jumısqa baruv*, *jer jirtuv*, *anda-sanda* vb. şeklinde söylenmesi.

4) Bazı kelimeler, kuzeybatı ağızlarında tek bir anlamda kullanılırken güneydoğu ağızlarında iki anlamda kullanılır. Mesela; güneydoğuda *kos* '(I) Çift, iki, ikiz (II) 1. Belirli bir işi yapan ekip, grup 2. Sezonluk, geçici yer', *tirşilik* '1. Hayat, yaşam 2. Dirlik, yaşama 3. İş gücü', *kızıl* 'kızıl, kırmızı', *kosuv* 'toplama' vb. kelimelerin temel anlamından başka anlamları da vardır: *kos-soğa* 'saban, kara saban, pulluk', *tirşilik-jumis* 'iş', *kızıl-tazalğan astıq* 'kızıl,

kırmızı', *suvıruv-uşıruv* '1. Uçurtmak 2. Mahsulü öğütülmüş sapından temizlemek için rüzgâra tutmak', *kosuv-şegüv // jegüv* 'toplama' vb.

5) İstek kipinin I. çokluk şahsı '-lı / -li' ekleriyle yapılır: *körelı* (köreyik, körelık) 'görelım', *baralı* (barayıq baralıq) 'varalım', *añ qaralı* (añ qaralıq, qarayıq) 'bakalım' vb.

II. Doskarayev'in bu sınıflandırmasında kuzeydoğu ağızları grubunun dil yapısı, Amanjolov'un güney diyalektine benzer. Ağızlarda bölünme iki türdür. Kuzeybatı ağızları grubuna bakılırsa burada bazı çelişkiler göze çarpar. Bu çelişkiler, bu grubun tarihi yönden dil malzemesinin sınıflandırmasında da açık şekilde görülür. Doskarayev, kuzeybatı ağızlarını kendi içinde görülen bazı fonetik ve leksikolojik farklılıkların belirsiz olması nedeniyle ağız özelliklerini özet hâlinde vermiştir. Gerçekte Doskarayev, bu ayrımı tarihi yönden de ispat edebilmiş değildir.

Doskarayev'in dil malzemesini sınıflandırmasına gelinirse diyalektik özelliklerin dağılımını doğru tespit ettiği söylenebilir. Mesela; Guryev, Batı Kazakistan, Aktöbe vilayetindeki ve Kızılorda'nın kuzeybatı ilçelerindeki yerel halk diliyle karşılaşmıştır. Bu gibi temel özellikler, kuzeydoğu merkez vilayetindeki Semey, Karagandı, Kökşetav vb. yerlerdeki halk diline ait kelimelerde yoktur. Mesela; bazı seslerin yer değiştirmesi: *o/u* (*qoldanuv* 'kullanmak', *soraqı* 'kaba, görgüsüz', *monşa* 'hamam', *qoldanuv*, *suraqı*, *munşa*); *ı/a* (*qudağay-kudağay*) 'dünür'; *ö/ü* (*ögey, ügey* 'üvey', *dönen-dünen* 'dört yaşındaki aygır'); *u/ü* (*şujıq-süjık*) 'sucuk'; *ş/j* (*keleşek-keleşak* 'gelecek, istikbal', *bereşek-berejak* 'verecek, borç'); *j/ş* (*kelemeş-kelemeş* 'alay, eğlenme, dalga geçme', *biljırak-bilşırak* '1. Çamur, balçık 2. Boş, anlamsız söz, lâf'); *s/t* (*sonadaydan körindi-tonadaydan körindi*) 'uzaktan göründü'; *d/j* (*domalav-jumalav*) 'düşmek, yuvarlanmak' vb.

Şahıs zamirlerinin *biziñ* 'bizim', *siziñ* 'sizin', *bizdiñ* 'bizim', *sizdiñ* 'sizin', *biziler* 'bizler', *sizler* 'sizler', *bizderdiki* 'bizlerdeki', *sizderdiki* 'sizlerdeki' biçiminde olması.

Yukarıda verilen bazı özelliklerin sadece Batı vilayetindeki halka ait olduğunu Doskarayev belirtmiştir (1951: 19-25). Fakat *Vabrosı Yazıkkoznoniya (~Dil Biliminin Meseleleri)* dergisinde (no: 2, 1954 yılı) yayınlanan makalesinde buna benzer özelliklerin Kazakistan'ın bütün batı, güney ve merkez ilçelerinde olduğunu göstermiştir. Kazakistan'ın batısı ile kuzeydoğu bölgelerindeki halk diline ait farklılıkların olduğunu devrimden önce Melioranskiy de belirtmiştir (Melioranskiy (Rets.), V. Katarinskiy, 1898: 363-364).

Doskarayev'in Kazak Türkçesi ağızlarını fonetik farklılıklara bakarak iki gruba ayırmasını Prof. Dr. Savranbayev de kabul etmiştir. Fakat Doskarayev, leksikolojik ve gramatik özellikler yönünden bu şekilde bir sınıflandırma yapmanın uygun olmayacağını da eklemiştir¹⁷.

Doskarayev, bu iki temel ağız grubundan başka iki ağız grubunun varlığına daha işaret etmiştir. Mesela; Siri-derya ağızında *değişmelik özellik* vardır. Ayrıca Doğu Kazakistan ile Semey vilayetinin güneydoğu ilçelerinde (yani; *Kökpekti, Aksuvat, Jarma vb.*) ve Taldıkorgan vilayetinin güneydoğu ilçelerinde (yani; *Kapal, Alaköl, Aksu vb.*) halk dilinin *doğu ağızı* olduğunu ifade etmiştir.

Doğu ağızının temel özellikleri şöyledir:

a) /ş/ ile /ç/ sesinin değişmesi: *çüberek-şüberek* 'kumaş', *çığıp-şığıp* 'çıkmaq' vb.

b) /b/ ile /p/ sesinin değişmesi: *putaq-budaq* 'ağacın budağı', *perip kaluv-berip kaluv vb.*

c) /d/ ile /l/ sesinin değişmesi: *tañlav-tañday* 'damak', *tıñlav-tıñdav* 'dinlemek' vb.

Bu ağızda tespit edilen kelimeler ise şöyledir: *Tam* (üy) 'ev', *nor* (şoğır) 'eti pahalı bir balık türü', *tese* (şot) 'keser', *körpeldes* (körpeş, köbey), *pısuu* (pisüv) 'pişmek', *tıstav* (tastav) 'beklemek', *atı jönelüv* (ata jönelüv) 'ata yönelmek', *urı kıluv* (urlık kıluv) 'hırsızlık yapmak', *çıgarğa çıguv* (tıska şıguv) 'dışarı çıkmak', *kos aydav* (jer jırtuv) 'birlikte kullanmak', *sıyıktı* (siyaqtı) 'benzer' vb. Fakat bu ağızın yukarıdaki iki temel ağız grubuyla ilişkisi tam olarak açıklanmamıştır (Doskarayev, 1966: 89).

Gramatik Yönden

Kuzeybatı ağızlarında görülen gramatik unsurlar güneydoğu ağızlarında görülmez.

1) Bazı durumlarda hâl eklerinin birbiri yerine kullanılması (~fonksiyon ödünçlemesi). Mesela; *suvda jüzedi* 'suda yüzdü'- *suvğa jüzedi*; *burın moldadan okıdı* 'önce hocadan okudu'- *burın moldağa okıdı*; *bıltır osı ayda jañbır javdı* 'geçen yıl o ayda yağmur yağdı' -*bıltır osı ayğa jañbır javdı vb.*

2) Fiilin geçmiş zamanın '-uvlı / -üvli' eklerinin eklenmesiyle yapılan türü vardır: *Baruvlı, jayuvlı, bağuvlı vb.*

3) Bu ağızda sıfat-fiilin '-jaq / -şaq' biçimiyle karşılaşmıştır: *barajaq // baraşaq* 'varacak', *alajaq // alaşaq* 'alacak' vb.

¹⁷ *Vobrosı İstorii i Dialektologii Kazahskogo Yazıka* (~Kazak Dilinin Diyalektoloji ve Tarihi Meseleleri) 1965, s. 15.

4) Güneydoğu ağızlarında ‘**bara yatқан / baryatır / baratır**’ yapılarının ‘**bara jatқан / barajatırған / bara jatır**’ biçiminde kullanılması.

Güneydoğu ağızlarında görülen bu gibi gramatik özellikler kuzeybatı ağızlarında yoktur.

1) Emir kipi tekil 2. şahsının ‘**-қın / -kin, -ғın / -gin**’ ekleriyle yapılması: *aytқın (ayt, aytuғız ornına)*.

2) **Uyықтағım бар** ‘uykum var’, **uyықтағım жоқ** ‘uykum yok’ gibi istek kipinin birleşik türde kullanılması.

3) Vasita hali ‘**+mınan / +bınan / +pınan**’ gibi yapıların eski biçiminin görülmesi. Mesela; *Men atpınan keldim* ‘ben atla geldim’ vb.

4) Bulunma hali eki yerine ‘**+lı / +li**’ ekinin kullanılması. Mesela; *Jumısқа vaқtıli keledi* (*Jumısқа vaқtında keledi*) (işe vaktinde geldi) yerine kullanılması gibi.

5) İstek kipinin çoğul 1. şahsı ‘**-lı / -li**’ ekleri vasıtasıyla yapılır. Mesela; *körelı* (köreyik, körelik), *baralı* (barayık, baralık), *añ қарalı* (añ қарalık қарayık) vb.

3) N. T. Savranbayev’in Tasnifi¹⁸

Savranbayev¹⁹, Kazak Türkçesinin tarihi ve diyalekti meselelerine gönül veren âlimlerden biridir. O, çalışmalarını dil tarihiyle ilişkilendirerek vermiştir. Kazak Türkçesindeki çağdaş diyalektik özellikler XV. yüzyıldan sonra; yani Kazak Türklerinin bir bütün olarak halk dilinin yavaş yavaş kalıplaşmaya başladığı zamanda oluşmuştur. Ona göre Kazak Türkçesi ağızdaki bu özellikler, dağılma durumundan önceki zamanda Kazak yerinde olan *ruv-boyların* yaşadıklarına yere de uygun düşer. Tabii ki, bu duruma bakarak Kazakistan yerinde eski zamanlarda olan Kazak halkının etnik yapısını oluşturan *ruv-boyların* dilleriyle şimdiki Kazak Türkçesinin tarihi ilişkisini tam olarak açıklamak kolay değildir. Kazak Türklerinin bir bütün hâline gelmesiyle *ruv-boy* dil işaretlerinin kaybolması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ayrıca Kazak halkının başka etnik gruplarla birleşmesini ve bölünüp karışmasını da dikkate almak gerekir.

Dil tarihinde, diyalektlerle dil arasındaki ilişki her devirde aynı değildir. Toplumun ekonomik durumu ve başka halklar ile temaslar dildeki diyalektik unsurları değiştirmiştir. Kazak Türkçesindeki bugünkü değişiklikler, Kazakistan’ın her ilçesinde görülen yerel durum ile

¹⁸ Bu bölüm, G. Kaliyev, Ş. Sarıbayev’in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 159-163. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır.

¹⁹ N. T. Savranbayev, *Diyalekti vı Savremennom Kazahskom Yazıke (~Çağdaş Kazak Dilinin Diyalektleri)* «Vaprosı Yazıkoznaniya» 1995, No 5.

halkın toplumsal-sosyal-çiftlik hayatındaki değişiklikler diyalektik özelliklerin ortaya çıkış nedenleridir. Görüldüğü üzere Savranbayev de Kazak Türkçesinde görülen diyalektik özelliklerin temel nedenini, yerli halkın toplumsal-sosyal-çiftlik hayatındaki değişikliklere dayandırmıştır.

Çağdaş Kazak Türkçesindeki birçok diyalektik özelliklerin erken dönemlerde ortaya çıkması ve tarihi eserlerde görülmesi tesadüfi değildir. Bu değişikliklerin ortaya çıkışı XV. yüzyıldır.

Savranbayev, Kazak Türkçesindeki diyalektleri, /ş/ yerine /ç/ ve /d/ yerine /t/ söylenmesinden hareketle iki büyük gruba ayırmıştır:

a) Kazakistan'ın kuzey ile batı şehirlerindeki /ş/ ve /d/ diyalekti grubu

b) Kazakistan'ın güney ve güneydoğu şehirlerindeki /ç/ ve /j/ diyalekti grubu: Bu diyalekt grup, Siri-derya'dan başlayıp Batı Altay ile Tarbagatay'a kadar uzanır. Mesela; **I. grupta** *köpşilik* 'çoğunluk, efkârı umumiye', *şüberек* 'kumaş', *şakpaқ* 'çakmak', *қаmşı* 'kamçı', *маңдай* 'alın', *таңдай* 'damak', *тұңда-* 'kulak vermek, dinlemek', *тиридей* 'diri diri, canlı canlı', *түндик* 'çadırın tepesini örten dört köşeli keçe', *теңдік* '1. Denklik, eşitlik, müsavat 2. Kanun önündeki denklik, eşitlik, özgürlük' gibi kelimeler, **II. grupta** *köpçilik*, *қақпақ*, *қаmçı*, *маңлай*, *таңлай*, *тұңла*, *тирилей*, *түнлік* biçiminde söylenmektedir.

Diğer fonetik değişiklikler ise şöyledir: *s/ş* (*тексеріу- текшеріу* 'tetkik etmek, teftiş etmek, soruşturmak', *уқсас-уқсаş* 'benzer', *мисік-мисік* 'kedi', *масқара-маşқара* 'maskara, utanmaz'), *t/d* (*тон-дон* 'kürk', *түм-дүм* 'çok, pek, pek çok', *тизгін-дизгін* 'dizgin', *теңіз-деніз* 'deniz'), *m/b* (*мекіре-бекіре* 'mersin balığı', *шымşық-şыбық* '1. Kanarya 2. Kuşların genel adı', *шымш-шыбіш* 'bir yaşına gelmiş erkek keçi'), *p/b* (*пайда-байда* 'fayda', *пидә-буйда* 'buğday', *перне-берне* 'müzik', *пйалай-биыалай* 'eldiven'). Ancak bu değişimlerin hepsi Kazak Türkçesinin edebî dilinde kullanılmaz. Mesela; *s/ş* fonetik değişimin tespit edildiği kelimeler güneybatı ilçelerindedir.

Savranbayev, Kazak Türkçesinin ağızlarında fonetik, gramatik ve leksikolojik özellikleri toplamıştır. Kazak ağızlarını iki temel fonetik değişiklikten başka aşağıda da görüleceği üzere bir başka sınıflandırmaya daha tâbi tutmuştur.

Fonetik Değişiklikler

Kuzey Aral civarında /u/ sesinin yerine /o/ kullanılması: *уқсас-оқсас* 'benzer'. Oral civarında bundan başka /o/ sesinin yerine /u/ kullanılması: *құртındı-қоритındı* '1. Neticelendirdi, sonuçlandırdı 2. Hazmetti, sindirdi', *құлданув-қолданув* 'kullanmak, istifade etmek', *құлданув-*

kolandanuv ‘kollamak, desteklemek’; Türkistan civarında /b/ yerine /p/; /d/ yerine /t/ kullanılması: *polat-bolat* ‘bolat’, *perne-berne* ‘müzik’, *peşene-beşene* ‘alın yazısı, kader’, *pitirüv-bitirüv* ‘bitirmek’, *äteyi-ädeyi* ‘bilerek, mahsus, kasten’, *tayar-dayar* ‘hazır’ vb.

Leksikolojik Değişiklikler

a) Kelimelerin yapısı aynı olmakla birlikte her yerde farklı anlamda kullanılması: *karma* denilen kelime, Jambıl vilayetinde *kuvırılğan jarma* ‘büzülen yarma, ezme’, Kızılorda vilayetinde *balıktan jasalğan tamak* ‘balıktan yapılmış yemek’ anlamında, *körüm* kelimesi Taldikorgan’da *ädemi, süykimdi* ‘güzel, yakışıklı’, Guryev’de *jaman, jagımsız* ‘kötü, işe yaramaz’ anlamında kullanılır.

b) Aynı kavramın her yerde farklı biçimde adlandırılması: *siriñke, sipeşke, ottık, şakpak, kükirt, şırıpı* ‘çakmak’ vb. *mätke, arkalık, ustın, belağaş, ürlik, bilik* ‘1. Kiriş 2. İskambilde ‘kız’; *teñge, som akşa, pul* ‘para’ vb.

c) Başka yerlerde leksikolojik alternatifi olmayan bazı kelimelerin sadece belli ilçelerde kullanılması. Mesela; bağ-bahçeyle ilgili ve kavunun cinsine göre kelimeler vardır: *ängelek* ‘turfanda kavun’, *külebi* ‘yazın erken olgunlaşan bir tür kavun’, *torlama* ‘kabuğu desenli kavun çeşidi’, *kus-kavın* ‘bir tür kavun çeşidi’; geçimini balıkla sürdüren ilçelerde: *karışorkın* ‘balıkçılar sınıfı’, *ağan* ‘av türü’, *belkespe* ‘balığın arka kenarı’, *inelik* ‘avin asıldığı ağaç iğnesi’, *kürkin* ‘küçük balık’; deve beslenen ilçelerde devenin türleri ve yaşıyla ilgili kelimelerin kullanılması: *kürt* ‘bir tür deve’, *balķospak* ‘bir çeşit deve’, *murza ķospak* ‘devenin üçüncü yavrusu’, *kele* ‘deve sürüsü’ vb.

ç) Yerleşmiş yerli (~Türk lehçeleri) ve yabancı halklarla ilişkiler sonucunda oluşmuş leksikolojik değişiklikler vardır. Mesela; Jetisuv’da Kırgız Türkçesinden *karma* (usta anlamında), *kebentay* (juķa kiyiz şapan) ‘ince keçe kaftan’ vb; Uygur Türkçesinden *čanja* (şatır tireviş itarka) ‘çadır kurma’ vb; Güney Kazakistan vilayetinde Özbek Türkçesinden *dezmal* (< ütik) ‘ütü’, *mäyek* ‘yumurta’, *şamal* (< samal) ‘meltem’, *läblämä* (kızılşa) ‘kızamık, pancar’ vb., Kostanay’da (Obağan ilçesinde) Rusçadan *zalış* (< zalej) ‘maden yatağı’, *uvraş* (< roj) ‘çavdar’ vb. geçmiş kelimeler tespit edilmiştir.

Gramatik Değişiklikler

Kostanay vilayetinin birçok ilçesinde eski sıfat-fiil eki ‘-mış’ın kullanılması: *jazılmış-jazılğan*, ‘yazılmış-yazılan’ *aytılmış-aytılğan* ‘söylenmiş-söylenen’, *jetilmiş-jetilgen* ‘yetişmiş’, ‘-sı / -sa’ eklerinin yerine ‘-şak / -şek’ eklerinin kullanılması: *alaşak-alası, alasa* ‘alacak’, *bereşek-beresi, berese* ‘verecek, borç’. Batı vilayetinde, Aktöbe ve Kızılorda’nın bazı ilçelerinde ‘-jak / -jek’ eklerinin kullanılması: *berejak-bereşek* ‘verecek’, *aytajak-aytatın*

'söyleyince', *alajak-alaşak* 'alacak'; geçmiş zamanın '-uvlı / -üvli' yapılarının kullanılması: *körüvli-köripti*, *kelüvli-kelipti*; güney ve güneydoğunun çoğu yerlerinde emir kipinin I. çokluk şahsı '-lı / -li' ekleriyle yapılması: *baralı-barayıq*, *jürel-i-jürel-i* vb.

Deyimsel Özellikler

Siri-derya ilçelerinde *bir avıq* (bir vakıt) 'bir vakit', Kostanay vilayetinde *kil ötirik* (tıpti ötirik) 'çok yalan', *sağadan körinüv* (jakınnan körinüv) 'yakından görünmek' vb.

Savranbayev, Kazak Türkçesindeki diyalektik özelliklerin halk leksikolojisinde korunduğunu tespit etmiştir. Bu sebepten ağızlardaki fonetik ve gramatik özelliklerden ziyade leksikolojik özelliklerin daha çok olduğu görülür. Mesela; Savranbayev, leksikolojik özelliğe bakarak Kazak Türkçesini (güney bölgesinin Aral tarafından başlayıp Jetisuv'un doğu sınırına kadar) dört ağız grubuna ayırmıştır:

Siri-derya Ağızı: Bu ağızda, *balık* ve *pirinçle* ilgili kelimeler vardır.

Çimkent Ağızı: Bu ağızda, *bağ-bahçe* ve *pamuk işçiliğiyle* ilgili kelimeler vardır. Bu ağızda Özbek Türkçesinin etkisi vardır.

Uş Ağızı: Bu ağız, güneybatı ile güneydoğu arasındaki toprakları içine alır. Bu ağızda Kırgız Türkçesinin etkisi vardır.

Jetisuv Ağızı: Bu ağız, Almatı ve Toldıkorgan bölgesini içine alır. Bu ağızda *hayvan*, *bağ*, *bahçe* ve *ekin* işleriyle ilgili kelimelerde Kırgız Türkçesinin özellikle de Uygur Türkçesinin etkisi vardır.

Savranbayev'in fonetik, gramatik ve leksikolojik özelliklerden bahsettiği yerlerde sınırlar birbiriyle pek örtüşmemektedir. *Ağız* olarak gösterdiği yerlerin büyük bir bölümü *diyalektlere* girmektedir. Ayrıca başlı başına fonetik, leksikolojik ve etnik özelliklerin sınırları da birbirine yaklaştırılmıştır. Bu bağlamda, ağızları sınıflandırmada sadece leksikolojik özelliklerin esas alınması tek taraflı bir ayrımı da beraberinde getirmiştir. Ağızlar, bütün yönleriyle sistematik olarak incelenmeli ve kendi içerisinde sınıflandırılmalıdır.

4) G. Musabayev'in Tasnifi²⁰

Musabayev²¹ Kazak Türkçesindeki diyalektik özellikleri iki gruba ayırmıştır: a) *Değişmeli Ağız* b) *Mahallî Ağız*.

²⁰ Bu bölüm, G. Kalıyev, Ş. Sarıbayev'in *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili, 1991 kitabının 163-165. sayfalarının aktarılmasıyla hazırlanmıştır

²¹ I. Kenesbayev, G. Musabayev, *Kazırgı Kazak Tili (Leksika, Fonetika)*, Almatı, 1975, s. 124-129. G. Musabayev (1907-1981), Kazakistan Bilimler Akademisi'nde önemli dilbilimcilerden biridir.

a) Değişmeli Ağız: Musabayev bu grupta, başka lehçelerden ve dillerden giren yerli halkın bir bölümünde kullanılan kelimelere yer vermiştir. Mesela; Kazak Türkçesine Güneyde Özbek ve Kırgız Türkçelerinden, batıda Tatar ve Başkurt Türkçelerinden, doğuda Altay Türkçesi ve Çince'den kelimeler geçmiştir. Türk dilinin şivelerinden ve Çince'den kelimelerin alındığı yerlerde *değişmeli ağız* ortaya çıkmıştır. Mesela; Özbek Türkçesinden geçen *paxta* (maқта) 'pamuk', *kättä* (ülken) 'büyük', Kırgız Türkçesinden geçen *tayğan* (tazı) 'yazı' kelimeleri gibi.

Musabayev, Kazak Türkçesindeki değişmeli ağızların oluşumunu şöyle açıklamıştır: Birinci olarak dildeki ağızlarda, değişmeli ağızların ortaya çıkmasında başka dillerden giren kelimeler tek sebep değildir. Onlar, çoğunlukla tek bir kelime türünde olup ağızın kendi özelliğini leksikolojik sahada belirlemektedir. Hangi ağız olursa olsun temel özellikleri kendisinden çıkmış olsa da onlar tek bir leksikolojiden oluşmaz. Bu leksikolojik özellikler, belli ölçülerde fonetik-gramatik yapıyı da içinde barındırır. İkinci olarak değişmeli ağız başka bir dilin etkisi altında ortaya çıkmıştır desek de doğru değildir. Değişmeli ağız, bir dilin kendi içerisinde de ortaya çıkabilir. Mesela; Aral civarında değişmeli ağız özelliği görülür. Çünkü bu bölgede yaşayanların dil özellikleri, genel batı ağızlarına yakın olmakla birlikte güney bölgesine ait bazı ağız özelliklerini de içine alır: (*a/ü: käte-kate* 'hata', *b/p: äpyeñ-äbden* 'tamamen, büsbütün', *päki-bäki* 'çakı, cepte taşınan küçük bıçak'; *s/ş: eşirüv-esiriv* '1. Kendini beğenmek, büyülenmek 2. Sarhoş olmak, esirmek', *kevil-könül* 'gönül', *mağızdı-manızdı* 'önemli, mühim, değerli', *kam-işki* 'içki' vb.)

Değişmeli ağız, Torgay civarında, Doğu Kazakistan ile Semey'in bazı köylerinde de görülür. Bu yerlerde güney ağızlarıyla ortak dil özellikleri (*ş/ç: çapan-şapan* 'kaftan', *kañçı-kañşı* 'kamçı', *d/l: alal-adal* 'samimi, temiz, iyi niyet', *a/ü: järeñ-jarav* 'uygun gelmek, beğenilmek, işe yaramak', *bärşämiz-barşamız* 'hepimiz', *sım-şalbar* 'şalvar', *tam-üy* 'ev', *sama-şama* 'bir şeyin büyüklüğü, genişliği hakkında tahmin, güç, kuvvet', *zembil-näselke* 'torba', *pul-aqşa-қаражат* 'para, pul', *avқattanuv-tamaқтанuv* 'yemek yemek, karnını doyurmak' vb. görülür.

b) Mahallî Ağız: Musabayev, mahallî ağızın oluşmasında *eski boy dillerinin etkisi ve yerli ekonomi durumunun* birbiriyle ilişkisi olduğunu düşünür. Musabayev, mahallî ağızda *yer, hayvan, bitki isimleri ve meslekî* kelimelerin edebî dile yansımaları vermiştir.

Musabayev, ayrıca yerel ağızların oluşmasına neden olan iki temel unsur üzerinde durmamıştır. Kazak Türkçesindeki yerel ağızların edebî dilden başka fonetik, gramatik ve leksikolojik özellikleri verilmemiştir. Onun yerine diyalektizm içerisinde girmeyen *ton* '(I) Kürk (II) Ton, ses, seda', *kuz* '1. Yar, uçurum 2. Kanyon', *tarı* '1. Darı 2. Darı tanesi', *erkin* 'erkin,

serbest, hür, özgür', *junt* 'sürü ile gezen, terbiye edilmemiş; yarı yabani kısrak', *julkı* 'at', *toқаş* 'yağda veya tandırda pişirilen bir tür ekmek', *şekpen* 'şüpheyle' kelimelerini ele almıştır. Musabayev, çalışmasında hangi kelimeleri diyalektizm içerisine aldığı da tam olarak belli değildir. Mesela; *ustın* // *üstin* (sırgavıl) 'sütun, direk, kolon', *tağay* (nağası) 'annenin erkek kardeşi, dayı', *aқа* (ağa) 'ağabey' vb. kelimelerini edebî dildeki paralellere bakarak ağız kabul etse de bu kelimelere diyalektik kelimeler değil, *könergen sözder* yani; *eski kelimeler* demmiştir. Musabayev ayrıca yer, hayvan, bitki isimleri ve mesleki kelimelerin hangisinin diyalektizme girdiğini de tam olarak açıklayamamıştır.

Sonuç

1) Diyalektoloji üzerinde araştırma yapan yerli ve yabancı dilbilimciler, Kazak Türkçesini genel olarak *batı*, *güney* ve *kuzeydoğu* olmak üzere üç gruba ayırır. Onlar, bu ağızlar arasındaki sınırları çizerken *fonetik*, *gramatik* ve *leksikolojik* unsurları temel ölçüt almışlardır. Kazak Türkçesinde, bu üç gruptan özellikle *leksikolojik* özellikler diğer iki gruba göre daha çok görülür.

2) Kazak etnik yapısının içinde farklı boyların bulunması, Kazakistan'ın geniş bir coğrafyaya sahip olması, edebî dilin ve teknolojinin çok geç kullanılması gibi hususlar Kazak ağızlarında fonetik, morfolojik ve leksikolojik farklılıkları beraberinde getirmiştir.

3) Genel olarak Kazak Türkçesi diyalektleri, beş temel ilişkinin sonucunda ortaya çıkmıştır:

a) *Kazak Türkçesi ağızlarının komşu Türk lehçeleriyle (Özbek, Tatar, Kırgız vb.) ilişkisi.* Kazak Türkçesi ağız özelliklerinin çoğu komşu ya da karışmış toplumların dile yaptıkları etkiden ortaya çıkmıştır. Kazak Türkçesinin Batı ağızlarında görülen fonetik özellikler, bugünkü Kazakistan'ın batı vilayetindeki Kazak Türklerinin Türk dünyasının diğer halklarıyla karışması, bazı tarihi durumlar ve coğrafyaya bağlı olarak meydana gelmiştir. B. A. Serebrennikov'a göre de bu ilişki iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, *komşulukla*; ikincisi ise; *karışma sonucudur* (Bilir, 2008: 26). Mesela; Mangıstav ağızında, Oğuz Türkçesinin etkisinin görülme sebebi Kazak Türklerinin Türkmen Türkleriyle komşu olmalarıdır. Kazak Türkçesinin batı ağızında buralara komşu olan günümüz Özbekistan'ın Batı Kazakistan sınırına yakın yerlerdeki 'Karakalpak, Nogay ve Tatar Türklerinin etkisi vardır. Bugün, Kazak Türkçesindeki *muştav* 'yumruklamak', *mıstar* 'buğday tanesi' ve *jude* 'çok' gibi kelimeler, Özbek Türkçesinden Kazak Türkçesine geçmiştir.

b) *Kazak Türkçesi ağızlarının Rus, Arap, Fars vb. dillerle ilişkisi.* Kazakistan'ın batı vilayetindeki Kazak Türkleri, Ruslarla ilişkiye çok erken dönemde girmiştir. Kazak Türkçesine

Ruşçadan özellikle ziraatla ilgili pek çok kelime girmiştir. Bu kelimeler, merkezî ağızlarda şöyledir: *bulık* (< plug) ‘saban’, *dambı* (< damba) ‘nehir üzerindeki bent’, *jert* (< jerd) ‘sırık’, *kuramis* (< koromislo) ‘su taşımak için omuzda kullanılan sırık’, *möşke* (< boçka) ‘fiç’, *patıraptauw* (poteryat) ‘kaybetmek’, *poruke* (< poruka) ‘garanti’, *şita* (< şit) ‘kalkan’, *ızbıruy* (< sbruya) ‘at takımı, binek takımı’, *iskirt* (< skirda) ‘ot ya da ekin yığını’ (Bilir, 2008: 36).

Kazak Türkçesi, Orta Asya’daki Türk halkları içerisinde Arapça ve Farsçanın en az etkilendiği lehçedir. Buna rağmen derlemeler, araştırmalar ve incelemeler esnasında Kazak Türkçesinin batı ağzında bu dillere ait kelimeler de tespit edilmiştir. Sebebi ise *Karakalpak Türkçesinin* (Bilir, 2008: 3) Kazak Türkçesine etkisidir.

c) *Kazak Türkçesi ağızlarının edebî dil ile ilişkisi*. Edebî dilde genel bir anlama sahip olan kelime, diyalektlerde farklı anlamda karşımıza çıkabilir. Mesela; edebî dildeki *zardabı ~ saldarı* ‘etki, tesir, zarar, zorluk’ yerine *zarıpı; tegi ~ zatı* ‘galiba, herhalde’ yerine *soy* kelimelerinin kullanılması gibi.

Edebî dilde ve diyalektlerde bazı kelimelerin söylenişi aynı olup anlamları farklı olabilir. Mesela; *körım* ‘bela, kötülük’ kelimesi bir yerde ‘iyi’, başka bir yerde ‘kötü’ anlamındadır. *Täte* ‘abla’ bir yerde *baba (äke)*, başka bir yerde *abi (ağa)* bazen de *abla (apa, äpke)* anlamında kullanılır.

ç) *Kazak Türkçesi ağızlarının kendi aralarındaki ilişki*. Mesela; *lağan (~legen)* kelimesi Kazakistan’ın her yerinde farklı anlamdadır. Orta, kuzey ve batıda *leğen*, ‘elin yıkandığı eşya’, güneydeki ilçelerde ise ‘tabak’ anlamında kullanılmaktadır. Arapça ve Farsçada *kâse* ‘bardak’ anlamında kullanılan ‘piyala’ kelimesi, Kazak Türkçesi ağızlarında farklı anlamlardadır. Orta kuzey ağızlarda ‘gaz lambası’ olarak, güney ağızlarda ise çay içilen ‘kâse’ anlamında kullanılır. Aynı şekilde, *tam* kelimesi güneydoğu ağızlarda ‘ev’ anlamındayken kuzeybatı ağızlarında ‘mezar, türbe’ anlamındadır.

d) Diyalekt özelliklerin dilin leksikolojisinde, fonetik ve grametik yapısında olması mümkündür. Mesela; Kazak Türkçesinin güney diyalektinde *bağan* kelimesi yerine *ayır* ‘dirgen’; *tömen* ‘düşük’, *naşar* ‘naçar, çaresiz’, *kem* ‘eksik’ yerine *pes* (bunlar kelimeye ait diyalektler); *mısıık* ‘kedi’, *beynet* ‘azap’, *şilğiy* ‘işlenmemiş’ yerine *mısıık, peynet, şiliy* (bunlar sese ait diyalektler); *sınğalı tur* ‘kırlır’, *barğım kelmeydi* ‘gitmek istemiyorum’ yerine *sınuvğa tur, barğım joık* (bunlar da dil bilgilik diyalektler) (Ahanov, 1965: 562).

Günümüze kadar Kazak Türkçesi ve diyalektleri üzerinde birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmalar sayesinde Kazak Türkçesinin edebî yapısı, genel halk ağızları temelinde her yönüyle değişmeye ve gelişmeye devam edecektir.

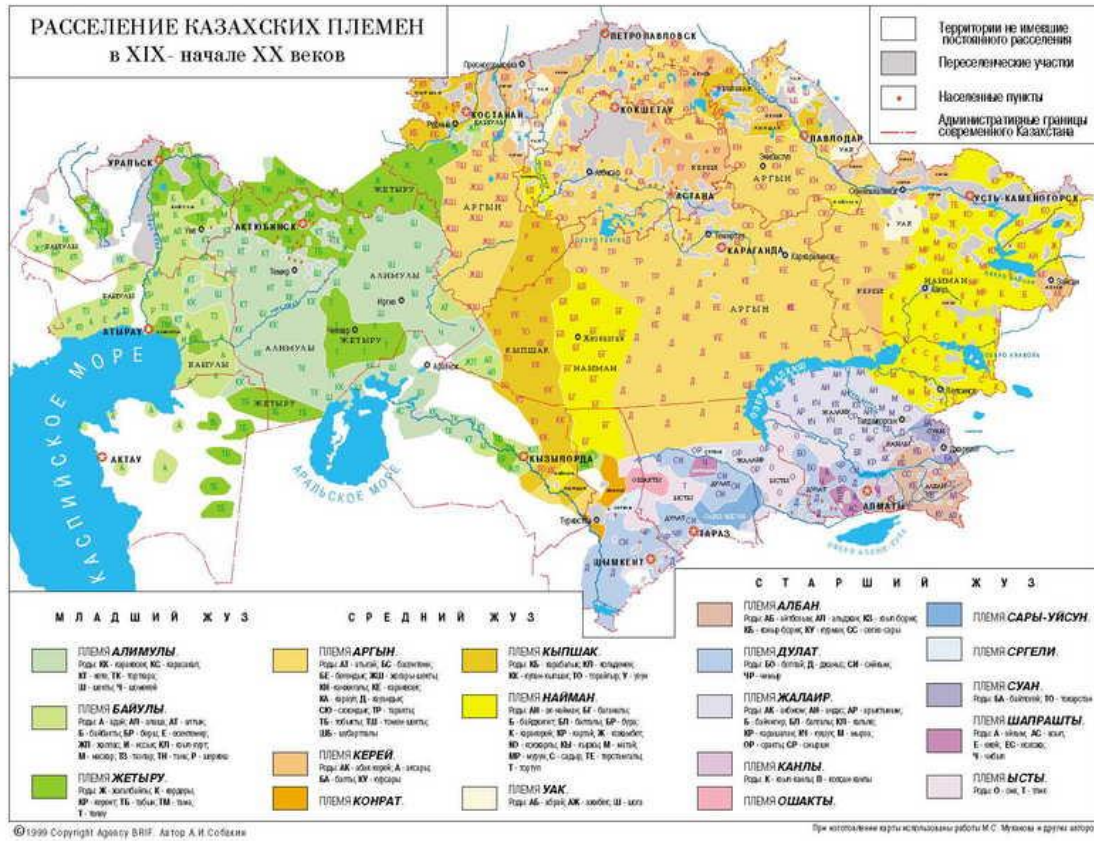

Harita 1: Kazakistan

Harita 2: Kazakistan Vilayetleri

Harita 3: Kazak Tayfaları

İşaretler

- ~ : Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.
- # : Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- /.../ : Sesbirim
- K** : Konsonant
- V** : Vokal

Kısaltmalar

- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- SSRO** : Sovetsk Sotsialistik Respublikalar Odağı (~Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
- SSR** : Sovyet Sotsialistik Respublikalar (~Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler)
- SPb.** : Petersburg

Kaynaklar

- AHANOV, K. (1965), *Til Bilimine Kirispe*, Almatı: Mektep Baspası.
- AHANOV, K. (2002), *Til Biliminiñ Negizderi*, Joğarı Oğıw Orındarınıñ Kawımdastığı, Almatı: “Kitap” Baspa Üyi.
- AMANJOLOV, S. (1954), Nekotoriye Svedeniya o Drevnih Plemennih Diyalektah Kazahskogo Yazıka, *İzvestiya AN Kaz SSR, Seriya Filologii i İskusstvovedeniya*, Vıp. 1-2, s. 83-100.
- AMANJOLOV, S. (1959), *Vaprosı Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka*, Çast’ I. (*Kazak Dilinin Tarihi ve Diyalektolojisi Meseleleri. I. Cilt*) Alma-Ata.
- AYDAROV T. (1977), *Kazak Tiliniñ Leksikalık Ereşelikleri*, Almatı.
- AŞÇI, U. D. (2009), Wilhelm Radloff Kırgız Lehçesini Neden Söz Başı -y Tarafında Bir Türk Lehçesi Olarak Göstermiştir?. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Haziran.
- BAYJOLOV. A. *Yazıkoviye Osobennosti Kazakov Kustanayskoy Oblıstı (Kostanay Vilayeti Kazaklarının Dil Özellikleri)* Avtopef. Kand. Diss.,
- BİLİR, R. (2008), *Kazak Türkçesi ve Batı Ağzının Fonetik, Leksikolojik Özellikleri*, Kazakistan Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) (Tez Danışmanı: Öğretim Görevlisi Janar Uspanova), Kazakistan.
- DOSKARAYEV, J. G. Musabayev. (1964), *Kazak Tiliniñ Jergilikti Ereşelikleri*, Almatı: Ğılım Baspası.
- DOSKARAYEV, J., (1969). Kazak Tili Tarihiniñ Keybir Mäseleleri, *İsledo-Vaniya Po Tyurkologii*. Alma-Ata.
- DOSKARAYEV, J. (1954), *Nekotoriye Vaprosı Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka (Kazak Dilinin Tarihi ve Diyalektolojisinin Bazı Meseleleri)* Vaprosı Yazıkoznaniya No 2.
- DOSKARAYEV, J. (1955), *Kazak Tiliniñ Jergilikti Ereşelikleri, (Leksika) (~Kazak Dilinin Özellikleri (Sözvarlığı))* Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyasının Baspası.
- GÜLTEK, V. (2004), *Bilim ve Sanat, Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilim ve Sanat.
- İLMİNSKİY, N. İ. (1861), *Materiyalı K İzuçeniyu Kirgizskogo Nareçiya (Kırgız Lehçesi Öğrenimine Dair Malzemeler)*, Kazan.
- İSAYEV, S. (1989), *Kazak Ādebiy Tiliniñ Tarihi*, Almatı.
- KALİYEV, G., Ş. Sarıbayev. (1991), *Kazak Diyalektologiyası*, Almatı: Ana Tili.
- KALKAN, İ. Kazak Halkının Etnik Yapısının Oluşumu, Bu makale, <http://nogai.blogspot.com/2009/01/kazak-halkinin-etnik-yapisinin-oluşumu.html> sitesinden alınmıştır (05.10.2010).

- KATARİNSKİY, V. (1897-1898), *Grammatika Kirgizskogo Yazıka. Fonetika, Etimologiya i Sintaksis (Kırgız Dili Grameri. Ses Bilgisi, Köken Bilgisi ve Söz Dizimi)*, Orenburg.
- KAYDAROV, A., M. Orazov. (2010), *Türklük Bilgisine Giriş* (Aktaran: Vahit TÜRK) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kazak Tilininin Aymaktık Sözdigi (2005), (ed. Ş.Sarıbayev), Almatı: Arıs.
- KENESBAYEV, I., G. Musabayev. (1975), *Kazirgi Kazak Tili (Fonetika, Leksika)*, Almatı.
- KOÇ Kenan, A. Bayniyazov, V. Başkapan. (2013), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MELİORANSKİY, P. M. (Rets.) V. Katarinskiy. (1897-1898), *Grammatika Kirgizskogo Yazıka (Kırgız Dili Grameri)*, Zapiski Vost. Otd. Russk. Arheolog Obşçestva, T. XI., Orenburg.
- MELİORANSKİY, P. M. (1894), *Kratkaya Grammatika Kazak-Kirgizskogo Yazıka (Kazak-Kırgız Türkçelerinin Kısa Grameri)*, C. I. Fonetika i Etimologiya, Petersburg.
- NAKİSBEKOV, O. (1982), *Kazak Tilininin Ontüstik Govorlar Tobı*, Almatı: Ğılım Baspası.
- NURMAGANBETOV, A. (1978), *Kazak Tili Govorlarınıninın Batus Tobı*, Almatı: Ğılım Baspası.
- OJEGOV, S. İ-N. YU. Şivedova. (2009), *Tolkaviy Slovar' Ruskogo Yazıka (Rus Dilininin Açıklamalı Sözlüğü)*, Moskova.
- OMARBEKOV, S. (1965), *Kazaktın Avuzeki Tilindegi Jergiliktı Ereşelikter*, Almatı: Ğılım Baspası.
- ORALTAY, H. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, 8, İstanbul.
- RADLOV, V. V. (1870), *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih (Türk Boylarınınin Halk Edebiyatı ile İlgili Örnekler.)* Ç. III, Petersburg: Plemen.
- RADLOV, V. V. (1994), *W. Sibırya'dan (Aus Sibirien) I-II* (Çev. Ahmet TEMİR), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SAKHİPOVA, F. (2007), *Kazak Türkçesininin Merkezî, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları I*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- SAKHİPOVA, F. (2007), Kazakların Boy Örgütlenmesi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, Eylül, Ankara, s. 181-195.
- SARIBAYEV, Ş., Nakısbekov O. (1989), *Kazak Tilininin Aymaktık Leksikası*, Almatı: Ğılım.
- SAVRANBAYEV, N. T. (1995), *Diyalektı vı Savremennom Kazahckom Yazıke (Çağdaş Kazak Dilininin Diyalektleri)*, Vaprosı Yazıkoznaniya, No 5.
- SEVORTYAN, E. V., *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Türk Dillerininin Etimolojik Sözlüğü)*, Moskova, I (1974), II (1978) III (1980) IV (1989) V (1997) VI (2000).

STARÇEVSKİY, A. (1878), *Sputnik Ruskogo Çeloveka vı Sredney (Rus İnsanınin Orta Asya'daki Rehberi)*, Azii. Petersburg.

TERENT'YEV, M. (1875), *Gramatika Tretskaya, Persidskaya, Kirgizkaya i Üzbekskaya (Türk, Fars, Kırgız ve Özbek Gramerleri)*, Petersburg.

Genel Ağ Kaynakları

<http://www.bing.com/images/search> (15.09.2010)

<http://www.bing.com/images/search> (20.09.2010)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ekim_Devrimi (05.10.2010)

<http://kk.wikipedia.org/w/index.php?title> (20.10.2010)

<http://www.alimuly.kz/f/kazakhmap.pdf> (07.06.2016)